81.632.1я71
К 959

АЛТАЙ ТИЛ

2-чи КЛАССТЫҢ УЧЕБНИГИ

ГОРНО-АЛТАЙСК * 1959

4С
К 95

Н. П. КУЧИЯК ла К. А. БЕДРЕЕВ

АЛТАЙ ТИЛ

ГРАММАТИКА, ЧЫН БИЧИИРИ ЛЕ ТИЛДИ ТЕМИКТИРЕРИ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫҢ
2-чи КЛАССЫНЫҢ УЧЕБНИГИ

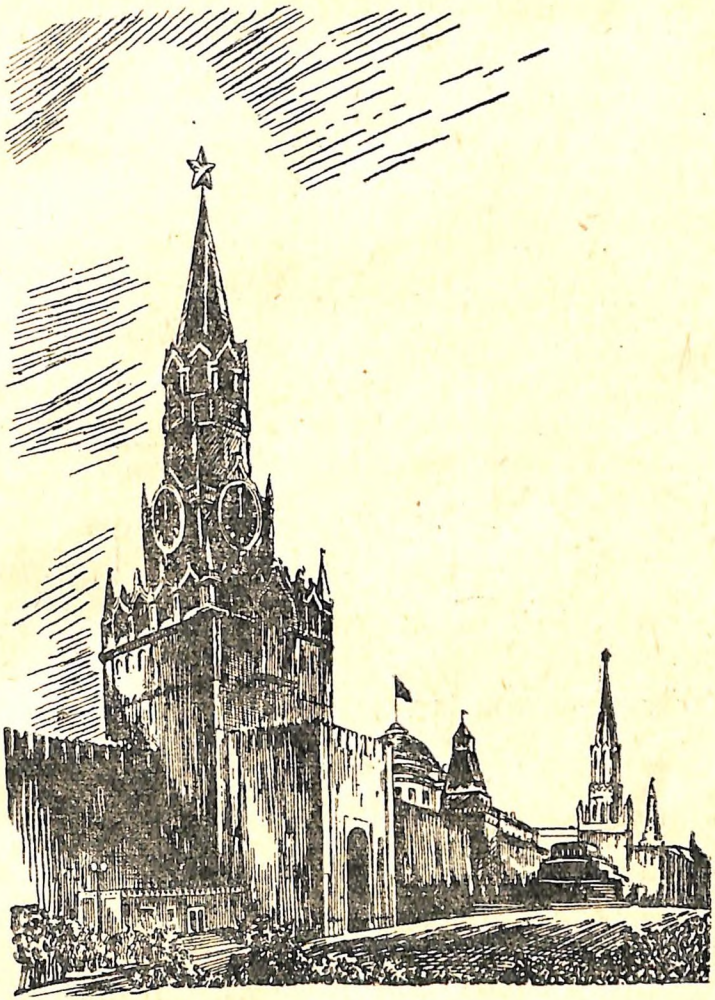
ТҮЗЕДИП ЈАЗАЙЛА, ҮЧИНЧИ КАТАП ЧЫГАРГАНЫ

Горно-Алтайский облоно јөптөгөн

Горно-Алтайская областная
БИБЛИОТЕКА
083152

ТҮҮЛУ-АЛТАЙДЫҢ
БИЧИКТЕР ЧЫҒАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1959

81.632.1971
K959

Кремльдиң чолмондоры
ўстўсте кўйет,
кажы ла јерге јаркыны једет!
Јакшынак Төрөл бар балдарда,
оноң артыгы јок кайда да!

1 §. Баштапкы класста ўренгенин катап көрөри.

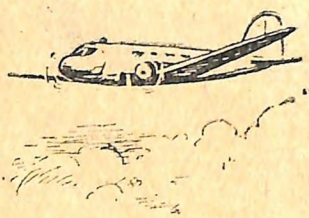
1 таскаду. Јуруктарды көрөлө, олордың алдындагы эрмектерди кычырыгар.

Кызычак чотоп јат.

Уулчак бичик кычырат.

Тенгериле самолёт учат.

Ийт тийинге ўрет.

Мында бастыразы канча јурук? Олордың алдында канча эрмек?

Баштапкы јуруктың алдындагы эрмекте кем керегинде айдылган?

Экинчи јуруктың алдындагы эрмекте кем керегинде айдылган?

Ўчинчи ле төртинчи јуруктардың алдындагы эрмектерде не керегинде айдылган?

Бистиң куучыныбыс эрмектерден бўдўп јат.

1. Куучындаар эмезе кычырар тушта кажы ла эрмектиң учында кижиниң ўни токтой тўжет.

2. Бичиир тушта кажы ла эрмектиң учына **точка** (.) тургузар.

3. Эрмектеги баштапкы сёсти **јаан буквадаң** баштап бичиир.

2 таскаду. Кычырала, качан ондый болуп турганын айдып беригер.

Күн изидет.
Өлөң чечектейт.

Арыш быжат.

1. Мында канча эрмек?

2. Бу эрмектерди бичип алыгар.

3 таскаду. Кычырала, мында канча эрмек барын айдып беригер.

Күс келди күн кыскарды агаштың бўри тўжет өлөң саргара берди куштар јылу јерге учкулады балдар школго баргылады

4 таскаду. Кычырала, мында канча эрмек барын айдып беригер. Бу эрмектерди бичип, точкаларын тургузыгар.

Јай өтти бис јакшы амырап алдыбыс бис катап ла школго келдибис класска бастыра ўренчиктер келдилер бис школысты сўўп јадыбыс

5 таскаду. Кычырала, куучынга бажалык сананып алыгар. Бажалыгын бичийле, онын алдына куучынды бичигер.

Јайдың јылу күни башталды балдар агаш ортозы-

на бардылар агаш ортозында јиилек тердилер јыраадаҥ койон маҥтап чыкты Тайгыл оныҥ кийининеҥ сүрүшти

Сөзликле өткүрер иш.

1-кы иш. Јурукты көрөлө, эрмектерди кычырыгар. Точкалардыҥ ордына шүүлте аайынча керектү сөстөр тургузыгар.

Карган ... отуры. Оныҥ колында ... Ол балдарга чөрчөк айдат.

1. Точкалардыҥ ордына кандый сөстөр тургузар керек?
2. Бичиктиҥ учындагы сөзликти табала, оноҥ ол сөстөрди таап алыгар.
3. Ол сөстөрди кычырала, олор канайда бичилип турганын ундыбас эдип үренип алыгар.
4. Эрмектерди бичип алыгар. Точкалардыҥ ордына ол сөстөрди тургузыгар.
5. Олорды чын бичип алдыгар ба, јок по, сөзликтеҥ көрүгер.

Сөстөр үйелерге бөлүнип јат.
Сөстө канча үндү табыш бар, анча ок үйе болор.

6 таскаду. Сöстöрди кычырала, олордың кажызында ла канча ӱйе барын айдып беригер. Бичиир тушта карарта базылган сöстöрди ӱйелерине бöлӱп салыгар.

Кулун. Кас. Эт. **Кызычак.** Адаруҷы. **Колхозчылар.** Бöрӱ. Токум. **Јалбырак.** Салда. **Ӱредӱҷи.** Ыш.

7 таскаду. Кычырыгар.

Кӱс.

Коңыр öңдӱ кӱс **келди.**
Öлöң, **чечек** кургады.
Кобы **јерде** јадаган аш
там јаранып јажарды.

Эртен, энир колхозто
машиналар **кӱркӱрейт.**
Колхозчылар мöрöйлöжип,
планын ажыра **бӱдӱрет.**

1. Карарта базылган сöстöрди чыгара бичип алала, ӱйелерине бöлӱп салыгар.

2. Алтай тилде *э* ле *е* буквалар кайда бичилетенин айдып беригер.

8 таскаду. Кычырала, сöстöрди чийӱчекле ӱйелерине бöлӱп, бичип алыгар.

Öрö öскöн агаштың
јажыл öңдӱ бӱрлери
аш бӱдетен јерлерди
кӱйгектерден корызын!

9 таскаду. Бичиир тушта точкалардың ордына *э* эмезе *е* букваны тургузыгар.

1. Т...мир кӱр...к ...жиктиң јанында јаткан. 2. Агаштың ортозынаң ...лик чыга конды. 3. Чычканга киск... де коркушту аң. 4. Мен ...кинчи класстың ӱр...нчиги.

Сӧзликле öткӱрер иш.

2-чи иш. Јурукты көрöлö, оның алдындагы эрмектерди кычырыгар. Точкалардың ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сöстöр тургузыгар.

Ўренчиктер школдың маалазында иштендилер. Олор ондо ... каскан, ... кескен, ... јулган.

1. Сөзликтең керектў сөстөрди табала, олор канайда бичилип турганын көрўгер.

2. Бичиир тушта точкалардың ордына керектў сөстөр тургузыгар.

10 таскаду. Кычырыгар.

1. Бистиң колхозто ясля бар. Тўште менің карындажым Петя ла сыйыным Таня ондо ойноп јадылар. 2. Катя айылының јанында яблоня отургусты. 3. Гутя ла Митя мячик ойноды.

1. Бичиир тушта ***я*** буквалу сөстөрдиң алдыла чийў тартыгар.

2. ***Я*** буква кандый сөстөрдө бичилип турганын айдып беригер.

11 таскаду. Кычырыгар. Бичиир тушта точкалардың ордына керектў буква тургузыгар: ***у*** эмезе ***ю***.

1. Энем магазиннең кастр...ля ла ут...г садып алды. 2. Л...ба Л...шала јаңгыс класста ўренет. 3. Гр...ня огородто бр...ква јулды. 4. И...нь айда Н...ся пионерский лагерьге барар.

Ю буква кандый сөстөрдө бичилип турганын айдып беригер.

12 таскаду. Бичиир тушта точкалардың ордына керектӳ буква тугузыгар: *е* эмезе *ё*.

1. Л...нанын адазы шоф...р болуп иштеп јат. 2. Ал...шага адазы тиш арчыыр щ...тка садып берди. 3. Сер...жа л...тчик болор кӳӳндӳ. Ол јаанап келзе, самол...тло учуп јӳрер. 4. С...ня св...кла одогон.

Ё буква кандый сӧстӧрдӧ бичилип турганын айдып беригер.

13 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Точкалардың ордына керектӳ буква тургузыгар: *в* эмезе *ф*.

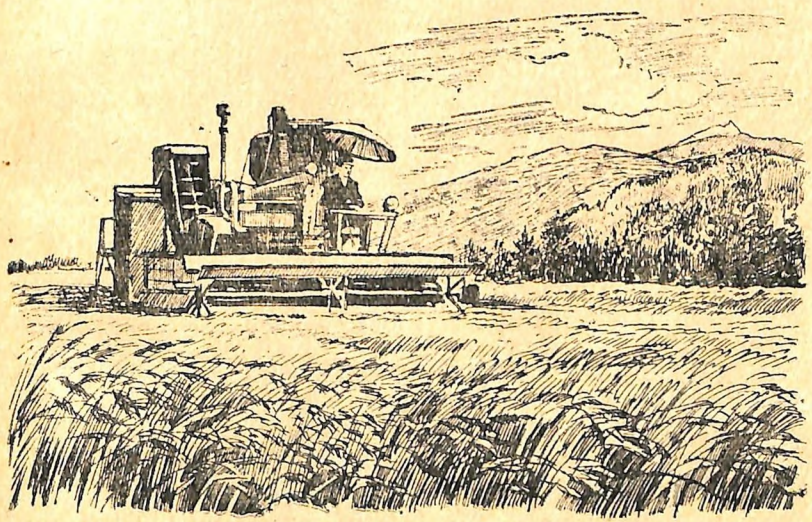
1. Морко...ь ло с...ёкла—огородтың ажы. 2. Ла...када јӳзӳн-јӳӳр то...ар бар: ко...талар, ...уфайкалар, ту...ялар. 3. Эјем ...артук кийип алала, ...ермага барды. 4. Кергило... Сла...а беш јашту.

14 таскаду. Озо баштап *х* буквалу, онын кийининде *ц* буквалу, *щ* буквалу сӧстӧрди бичип алыгар.

Кузница. Сахар. Плащ. Халат. Кузнец. Щётка. Чернильница. Площадка. Пароход. Комсомолец. Колхоз. Совхоз. Ощепков. Мотоцикл. Механик. Стахановцы. Хлопок. Больница. Процент. Хомут.

1. *Х, ц, щ* буквалар кандый сӧстӧрдӧ бичилип јат?

2. Бу сӧстӧрдин болужыла тӧрт эрмек санаып алыгар.

15 таскаду. Кычырала, бичип алыгар.

Кыра.

Кырам, мениң кырам,
алтын ошкош ажым!
Мажакталып сен өзөдиң,
күнге изип, быжадың.

Салкын сени сокқондо,
мажактарың **јайканат**,
көк **талайдың** үстүндеги
толкулардый **јайылат**.

1. ***й*** табыш сөстиң үйезин бүдүрет пе, јок по?
2. ***й*** букваның алдыла чийүчек тартыгар.
3. Карарта базылган сөстөрди чыгара бичип алала, үйелерине бөлүп **салыгар**

Сөзликле өткүрериш.

3-чи иш. Кычырыгар. Точкалардың ордына күски айлардың аттарын тургузыгар.

Күски айлар: ..., ..., ...

1. Сөзликтең керектү сөстөрди табала, олор канайда бичилип турганын көрүп алыгар.
2. Эрмекти јетире бичип салыгар. Точкалардың ордына ол сөстөрди тургузыгар.

Сөстиң учында ла ортозында јымжак темдек ***(ь)*** оноң озо турган туйук табыштың јымжак айдыларын көргүзет.

16 таскаду. Сөстөрди үйелерине бөлүп кычырала, көргүзү аайынча бичип алыгар. ***ь*** деп букваның ла оноң озо турган букваның алдыла чийү тартыгар.

Медаль. Письмо. Лагерь. Альбом. Кисель. Синька. Фасоль. Сельпо. Артель. Пальто. Букварь. Ольга. Фонарь. Больница.

Көргүзү. *Ме-даль. Пись-мо.*

17 таскаду. Бичиир туштa точкалардың ордына керектү буква тургузыгар.

1. Ол...га ла Игор... экинчи класста үренип јадылар. 2. Адазы кызына буквар... ла тетрад...тар садып берди. 3. Столдың үстүн ап-ак скатерт...ле јаап кой-

гон. 4. Пионерский лагер... јаар төжинде эки медал...ду кижи келетти.

18 таскаду. Кычырала, кандый сөстөрдө точкалардың ордына *ь* деп букваны тургузатанын, кандый сөстөрдө тургуспайтанын јартап айдып беригер. Бичиир туштa керектӱ јерге *ь* тургузыгар.

1. Ол...га сӱрекей јакшы ӱренет. Вол...га—јаан орус суу. 2. Пионер... ончо балдарга јозок болуп јат. Лагер... сууның јарадында болгон. 3. Көл...диң ары јанында јоон мөштөр өзөт. Мен беш кӱнге чыгара бол...ницада јаткам. 4. Орус тил...ге кажы ла кижи ӱренет. Улус автомобил...ге отурып алды.

19 таскаду. Точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Адам меге **топшу...р** јазап берди. Мен **кайч...** болорым. 2. **Картошк...**, **кап...ста** ла **м...рковь**—маала ажы. 3. Кӱстиң баштапкы айы—**с...нтябрь,** оны ээчий **...ктябрь** барат, оның кийининде дезе—**н...ябрь.**

Каррата базылган сөстөрди слер чын бичип алдыгар ба, јок по, сөзликтең көрӱгер.

1. Сөсти бир јолдоң экинчи јолго јаңыс ла ӱйелери аайынча көчӱрер:
су-рак, ка-ду; кӧ-лӧткӧ, кӧлӧт-кӧ.
2. Јаңыс букваны азыйгы јолында артырарга јарабас, оны јаңы да јолго көчӱрерге јарабас:
ада-ру, ула-ма, стан-ция.

20 таскаду. Бир јолдоң экинчи јолго көчӱрери аайынча чийӱчекле бӧлӱп, сөстөрди бичип алыгар.

Ӱзеңи. Салкын. Кебис. Јетирӱ. Өркө. Чиби. Станция. Јелим. Јалбырак. Эдиске. Адару. Бӧрӱк. Радио. Келескен. Идирген.

21 таскаду. Бичиир туштa каррата базылган сөстөрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

Агаштың сары **јалбырагын**
кӱски салкын таркатты.

Аш **беретен** планын
колхоз эрте божотты.

Карарта базылган сöстöрди чыгара бичип алала, бир јолдоҥ экинчи јолґо кöчўрери аайынча бöлўп салыгар.

22 таскаду. Берилген сöстöрдöҥ бир јолдоҥ экинчи јолго кöчўрилбес сöстöрди бичип алыгар. Олор нениҥ учун кöчўрилбей турганын јартап беригер.

Азык. Казык. Одын. Кадын. Баш. Баштык. Көрўк. Өтөк. Арал. Тарал. Алу. Балу. Эжик. Тежик. Өмўр. Кömўр. Элик. Кеме. Ырыс. Тымык. Эне. Темене. Ыш. Табыш. Амыр. Тамыр. Ўзўк. Кузук. Азырал. Улус. Булут. Акча. Ару.

23 таскаду. Сол јанындагы столбикте баштапкы ўйези јаҥыс буквадаҥ бўткен сöстöр берилген: олорды бир јолдоҥ экинчи јолго кöчўрери аайынча чийўчекле бöлўп, сол јанындагы столбикке бичигер.

азырал ўредў амаду öбögöн огурчын ичеген	*азы-рал*

3. Сöсти бир јолдоҥ экинчи јолго кöчўрерде, ***й*** букваны оноҥ озо турган буквадаҥ айрыбас учурлу:

кай-мак, јай-дак, уй-ку, ой-мок, тай-ак, кой-он, бий-ик, кўй-ўк, кай-ыҥ.

24 таскаду. Кычырала, бичип алыгар.

1. Ак кар кейде **айланат.** 2. Јойгонныҥ тöзинде **койон** отурган. 3. Агаштар, јалаҥдар тереҥ **уйкуда.** 4. Энем **кайырчактаҥ кайчы** ла **оймок** алды. 5. **Сайму айакка** толтыра **тийиҥгат** терип алды. 6. **Алтайдыҥ** тууларында не ле јўзўн аҥдар бар.

Карарта базылган сöстöрди чыгара бичип алала, бир јолдоҥ экинчи јолго кöчўрери аайынча бöлўп салыгар.

25 таскаду. Бичии алыгар; ***й*** буквалу сöстöрди бир јолдоҥ экинчи јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп салыгар.

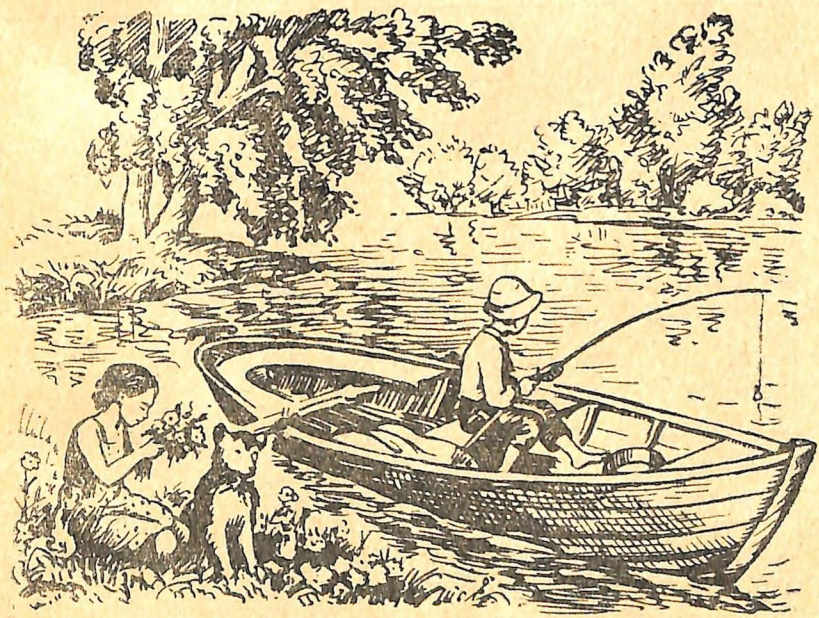
1. Бистиҥ айылыбыска солун кижи келди. 2. Уйдыҥ туйгагы эки айры. 3. Байтан јестем меге калайлаган чöйгöн берди. 4. Кайыр тууныҥ бажында кар јайгыда да кайылбаган. 5. Кайыҥ саргара берди. 6. Айдыҥ түнде сүрекей јарык болгон.

26 таскаду. Точкалардыҥ ордына тындулардыҥ чоло адын бичигер. Тындулардыҥ чоло адындагы јаан букваныҥ алдыла чийү тартыгар.

1. Бисте ... деп киске ле ... деп ийт бар. 2. Колхозтыҥ ... деп уйы сүрекей көп сүт берет. 3. ... деп айгыр кажаганда турган. 4. Мен ... деп беени минип алдым.

Каруузына керектү сöстöр: *Төҥкүрек, Тайгыл, Чолмоҥ, Јиилек, Мыйак.*

27 таскаду. Јурукты ајыктап көрүгер. Суректарды кычырала, олорго каруу беригер.

Бу качан болгон? Тана ла Миша кайда болдылар? Миша нени эдет? Ол балыкты неле тудат? Тана кайда отуры? Ол колына нени тудунып алган? Оныҥ јанында не отуры? Слер мыны ончозын кайдаҥ билип алдыгар?

2 §. Табыштар ла буквалар. Алфавит.

Табыштар ӱндӱ ле туйук болуп јат.

Ӱндӱ табыштар мындый буквалар темдектелет: ***а, е, ё, и, о, ӧ, у, ӱ, ы, э, ю, я.***

Туйук табыштар мындый буквалар темдектелет: ***б, в, г, д, ј, ж, з, й, к, л, м, н, ҥ, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.***

28 таскаду. Бичиир туштa ӱндӱ буквалардыҥ алдыла чийӱ тартыгар. Кандый ӱндӱ буквалар мында јок?

Огородтыҥ ажы бышты.
Балдар эрчимдӱ иштенди.
Школ јанында олордыҥ табыжы
куштар чуркурагандый билдирди.

29 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Баштапкы ла катап учураган туйук букваныҥ алдыла чийӱ тартыгар.

1. Кӱс башталды. Јаҥмыр көп јаар болды. Кезик куштар јылу јерге учкулай берди.
2. Кузнецов Афоня ла Ощепков Харитон—јакшы најылар.

Бастыра буквалар алфавитке кирет. Алфавитте кажы ла буквада бойыныҥ јери, адалган ады бар. Алтай тилде 37 буква.

Буквалар **јаан** да, **кичинек** те болуп јат.

Алтай алфавит.

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Jj	Ее
а	бэ	вэ	гэ	дэ	јu	е

Ёё	Жж	Зз	Ии	й	Кк	Лл	Мм
ё	жэ	зэ	и	(кыска И)	ка	эл	эм

Нн	ҥ	Оо	Öö	Пп	Рр	Сс	Тт
эн	эҥ	о	ö	пэ	эр	эс	тэ

Уу	Ӱӱ	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш
у	ӱ	эф	ха	цэ	че	ша

Щщ	ъ	Ыы	ь	Ээ	Юю	Яя
ща	кату темдек	ы	јымжак темдек	э	ю	я

Буквалардың турган аайын ла олордың адалган адын ӱренип алар керек.

30 таскаду. Балдардың аттарын алфавит аайынча бичип алыгар.

Амыр, Дуня, Баланка, Лена, Гриша, Зоя, Вова, Игорь, Карп, Женя, Макыш, Орой, Нина, Санаш, Паша, Тана, Шура, Јажынай, Яша, Юра, Федя.

31 таскаду. Сöстöрди алфавит аайынча бичип алыгар.

С ö с т ö р: город, байрам, алтам, завод, малта, Лёня, вилка, ийт, кӱрек, јӱрек, щётка, эмеген, сöзлик, урок, теҥери, фуфайка, чаазын, оро, öркö, халат, юбка, ӱркене, яблоко, ыш.

32 таскаду. Сöстöрди алфавит аайынча бичип алыгар.

С ö с т ö р: будук, Зина, коҥус, арчымак, вино-

град, газет, мылтык, мөңүн, икили, печке, сенек, деревне, улус, фабрика, радио, тоозын, ясля, элик, цирк, шоңкор, чучак.

Сөзликле өткүрер иш.

4-чи иш. Табышкактарды кычырала, олордың кажызына ла келишкедий сөсти таап алыгар. Табар сөстөрдө кандый буквалар божодылганын сөзликтең көрүп алыгар.

Табышкактар.

1. Апагаш та болзо, кар эмес, тату да болзо, мөт эмес.
2. Кырада буттарымла базып јүредим, айылыма чалкойто јадып алып келедим.
3. Боро тонду **уу**лчагаш айыл сайын учуп јүрет, аш-курсактың **оо**дыгын терет.

Табар сөстөр.

Тырму...ш. Куч...йак. Сах...р.

1. Тапкан сөстөрди ле табышкактарды бичип алыгар. Точкалардың ордына керектү буквалар тургузыгар.

2. Ол сөстөр канайда бичилип турганын ундыбас эдип үренип алыгар.

3 §. Јаан буквалар.

Мениң адым—Такша. Өбөкөм—Эртечинов. Адамды Сартакпай Көкүлевич деп адагылайт. Энемди Тайана Озочиновна деп адагылайт. Кукаш ла Темдү—мениң карындаштарым. Оля ла Чечек—сыйындарым. Таадамды Көкүл Шоңкорович деп адагылайт.

1. Куучыннаң улустың адын, адазының адын ла өбөкөзин айдып беригер.

2. Ол сөстөр кандый буквадаң бичилген?

Улустың **адын, адазының адын** ла **өбөкөзин јаан буквадаң** баштап бичиир.

33 таскаду. Кычырала, бичип алыгар, оныҥ кийининде ундыбас эдип ӱренип алыгар.

Комсомолдыҥ солунтызы болорго,
албатыны бойысла оморкодорго,
иште, ӱредӱде, Ленин, Сталин чилеп,
токтоду јогынаҥ ичкерилеек!

Владимир Ильич Ленин.
Иосиф Виссарионович Сталин.

34 таскаду. Кычырала, орус писательдердиҥ ле поэттердиҥ адын, адазыныҥ адын ла ӧбӧкӧзин чыгара бичип алыгар.

Сӱрекей јакшы бичиктерди улу орус писательдер ле поэттер көп бичигилеген: Александр Сергеевич Пушкин, Михаил Юрьевич Лермонтов, Николай Алексеевич Некрасов, Лев Николаевич Толстой, Антон Павлович Чехов, Алексей Максимович Горький, Владимир Владимирович Маяковский.

35 таскаду. Сурактарга чын чике каруулар табала, бичип алыгар.

Бистиҥ дежурныйлар.

Кече кандый кӱн болгон? Кече кем дежурить эткен?
Бӱгӱн кандый кӱн? Бӱгӱн кем дежурить эдет?
Эртен кандый кӱн болор? Эртен кем дежурить эдер?

(Неделениҥ кӱндери: *понедельник, вторник, среда, четверг, пятница, суббота, воскресенье.*)

36 таскаду. Улустыҥ аттарын кычырыгар. Каранта базылган аттардаҥ көргӱзӱ аайынча адазыныҥ адын бӱдӱреле, бичип алыгар.

1. *Михаил,* ***Иван—Михаил Иванович.*** Таныш, **Амат**— ..... . Владимир, **Василий**—..... .
2. *Татьяна,* ***Иван—Татьяна Ивановна.*** Анна, **Амат**—..... . Ольга, **Василий**—..... .

Горно-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА
8331/5

37 таскаду. Бичиир тушта точкалардыҥ ордына керектӱ сӧстӧр тургузыгар.

Мениҥ ӧбӧкӧм— ... . Мениҥ адым— ... .

Бистиҥ ӱредӱчи— ... ... (адын ла адазыныҥ адын бичиир.)

Мениҥ нӧкӧримниҥ ады— ... .

38 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Карарта базылган сӧстӧрдиҥ алдыла чийӱ тартыгар.

Мен **Горно-Алтайскта** јуртап јадым. Бистиҥ айылыбыс **Майма** сууныҥ јаказында туруп јат. Школго мен **Социалистический** оромло јӱрӱп јадым. Јайгыда мен **Чопош** деп деревнеде јаанамда болгом. Ондо мен **Кадын** сууда эжингем.

Городтордыҥ, деревнелердиҥ ле јурттардыҥ, оромдордыҥ, суулардыҥ аттарын **јаан буквадаҥ** баштап бичиир.

39 таскаду. Кычырала, мында кандый сӧстӧр јаан буквадаҥ бичилгенин јартап беригер.

Шабалин јурт суунаҥ оҥ јанында туруп јат. Јуртта эки јаан ором бар: Советский ле Октябрьский. Советский оромдо школ ло јурт Совет бар. Школго балдар Апшыйактудаҥ, Каспадаҥ, Бешпелтирдеҥ ле оноҥ до өскӧ деревнелерден келип јадылар. Бийск город јаар Шебалин ажыра тракт јол барган.

Бичиир тушта деревнелердиҥ, јурттардыҥ ла оромдордыҥ аттарындагы јаан букваныҥ алдыла чийӱ тартыгар.

40 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Городтордыҥ, деревнелердиҥ ле јурттардыҥ аттарыныҥ алдыла чийӱ тартыгар.

1. Горно-Алтайск азыйда Улалу деп кичинек деревне болгон. 2. Майма јуртта сыр эдер завод бар. 3. Атту-чуулу орус изобретатель Иван Иванович Ползунов Барнаулда јаткан. 4. Мен адамла кожо Бийск городто болгом. 5. Мениҥ нӧкӧрим Камлак деп деревнеде чыккан.

41 таскаду. Бичиир тушта суулардың аттарындагы јаан букваның алдыла чийў тартыгар.

1. Майма јурт Кадын сууның јаказында туруп јат. 2. Кадын ла Бий суулардың бириккенинең Обь деп суу бўткен. 3. Бистиң ороондогы эң јаан суулар: Волга, Днепр, Дон, Обь, Лена. 4. Ленинград Нева суунын эки јаказында туруп јат.

42 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Городтордың аттарының алдыла чийў тартыгар.

Герой-городтор: Ленинград, Сталинград, Севастополь ло Одесса.

43 таскаду. Эрмектерди јетире бичигер.

Бис ... (... деп городто, ... деп деревнеде, ... деп јуртта) јуртап јадыбыс. Бистиң јерде ... (... деп суу) бар. Бистең ыраак јокто ... (... деп јурт, ... деп деревне, ... деп город) бар.

Айлардың ла неделениң күндериниң аттарын **кичинек буквадаң** баштап бичиир

44 таскаду. Неделениң күндеринин аттарын чын турар ээжизи аайынча бичип алыгар.

Неделениң күндери:

среда, понедельник, пятница, воскресенье, суббота, четверг, вторник.

45 таскаду. Январь айдаң баштап, айлардың аттарын чын турар ээжизи аайынча бичип алыгар.

Айлар:

май, март, октябрь, февраль, июнь, декабрь, июль, апрель, ноябрь, январь, сентябрь, август.

46 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрөлө, сурактарга каруу беригер.

Түлкү мекелеп койды.

Бу керек качан болгон?
Јер неле бүркелген?
Түлкү канайып јада берди?
Түлкү јаар кандый куштар учуп келди?
Каргаалар түлкүдөн нениң учун коркыбадылар?

Эки каргаа нени этти?
Өскөлөри кайда болды?
Түлкү кенетийин канайтты?

Јалтанбас каргааны түлкү канайтты?

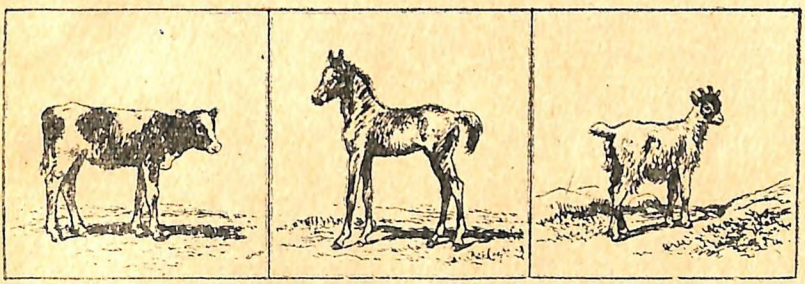
4 §. Предметтерди көргүзип турган сөстөр.

Сурактар аайынча куучын өткүрери.

1. Класстын ичинде кандый предметтер бар? Олорды көргүзип ле адап беригер.
2. Айылдын ичинде кандый предметтер бар?
3. Сууда не јүрет? Агаш ортозында не јүрет?
4. Садта не өзөт? Огородто не өзөт? Кырада не өзөт?

47 таскаду. Јуруктарды көрөлө, суректарга каруу беригер.

Бу не? (Бу предметтерди адап беригер.)

Бу кем? (Бу предметтерди адап беригер.)

Каруузына керектү сөстөр: *кулун, врач, почтальон, бозу, уулак, үредүчи.*

Суракгарга берген карууларды јуруктардын турганы аайынча бичип алыгар.

Бу не? *Бу бозу*, ..., ...
Бу кем? *Бу почтальон*, ..., ...

Предметтерди көргүзип турган сөстөр **не?** эмезе **кем?** деп суракка каруу берет.

Алтай тилде јүк ле кижини **бу кем?** деп айдар. Кижиден башка, бастыра предметтерди **бу не?** деп айдар.

48 таскаду. Кычырыгар.

Немелер: стакан, такта, тон, маска, чөйгөн, отургуш, фуфайка, күрек, тарелка, орын, юбка, салда, диван, парта, чамча стол, айак, көөш.

Сөстөрди мындый группаларла бичип алыгар:

Ишке керектү немелер: Айак-казан: Мебель:
Кийимдер:

49 таскаду. Кычырала, төмөнги суракгарга каруу беригер.

1. Балыкчы ойгонды. 2. Таң јарып келди. 3. Үренчик школго барды. 4. Колхозчылар эрчимдү иштендилер. 5. Түлкү бир такаа апарды. 6. Үй кижи сүт экелди.

Мында кандый сөстөр предметтерди көргүзет? Сөстөрдин кажызы **не?** деп суракка, кажызы **кем?** деп суракка каруу берет?

50 таскаду. Кычырала, **кем?** деп суракка каруу берип турган сөстөрди бир башка, **не?** деп суракка каруу берип тургандарын база бир башка бичип алыгар.

Сөстөр: ишчи, төө, кунајын, мергендүчи, бригадир, кулун, озочылдар, сангыскан, карууулчык, турна, малчы, чочко, лётчик, сарлык, күүле, јуучылдар, шүлүзин, кайучы, киске, тарбаган.

51 таскаду. Кычырала, **кем?** деп суракка каруу берип турган сөстөрди айдып беригер. Бичиир туштаа ол сөстөрдин алдыла чийү тартыгар.

Агроном, инженер болорго
балдар школдо кичеенип ўренет.
Билгирдиҥ јолын олорго
ўредўчи айдып көргўзет.
Бийик тўжўмдў аш аларга
билгир кижи болужын јетирет.
Койдыҥ угын јарандырарга
колхозчыга да ўренер керек.

52 таскаду. Кычырыгар.

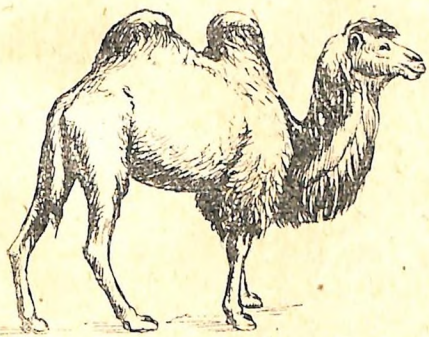
Бөрў, тийиҥ, киске, кой, ат, чочко, элик, шўлўзин, эчки, тўлкў, төө, сарлык, сыгын, кулун.

Бу предметтерди көргўзип турган сөстөр кандый суракка каруу берет?

Озо баштап азыранты тындулардыҥ, онын кийининде јерлик тындулардыҥ аттарын бичип алыгар.

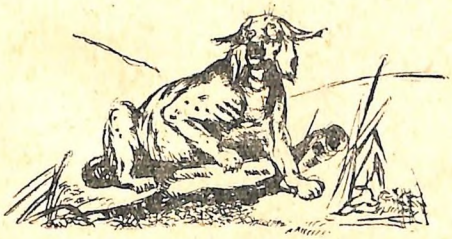
Сөзликле өткўрер иш.

5-чи иш. Јуруктарды сөстөрлө солып кычырыгар. Ол сөстөрди сөзликтеҥ табала, олор канайда бичилип турганын ундыбас эдип ўренип алыгар.

... лö ...—азыранты тындулар.

... ле ...—јерлик тындулар.

1. Эрмектерди бичип алыгар. Јуруктар ордына керектў сöстöр тургузыгар.

2. Ол сöстöрди чын бичип алдыгар ба, јок по, сöзликтең көрўгер.

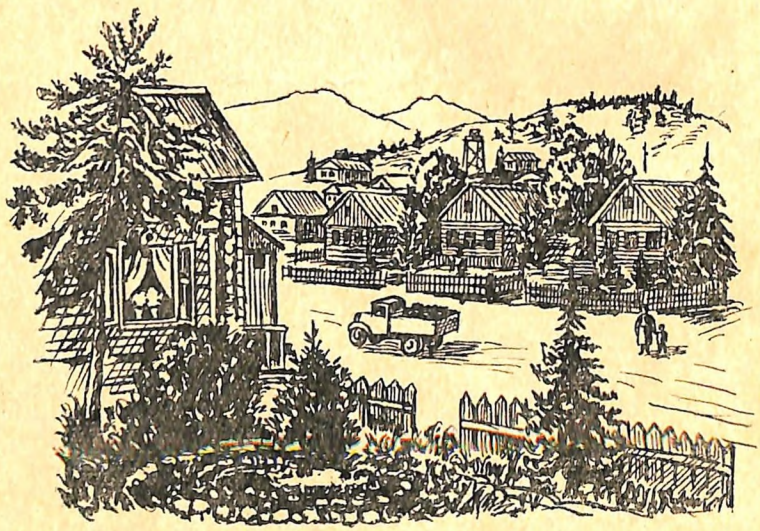
53 таскаду. Бу сöстöрдöң слердиң деревнеде (эмезе городто) бар зданиелердиң аттарын бичип алыгар.

Школ, больница, аптека, клуб, кино, театр, јурт Совет, кузница, теермен, завод, сельпо, магазин, библиотека, фабрика, почта, телеграф.

54 таскаду. Кычырала, ј а й г ы д а н е б о л у п јат? деп суракка каруу берип турган сöстöрди айдып беригер.

Јаңмыр. Кар. Кыру. Чалын. Мöндўр. Кўкўрт. Шуурган. Солонгы. Изў. Соок. Тош. Јалкын.

Бичип алыгар. К ы ш к ы д а н е б о л у п ј а т? деп суракка каруу берип турган сöстöрдиң алдыла чийў тартыгар.

55 таскаду. Јуруктагы предметтердиң аттарын тоолоп айдып беригер.

56 таскаду. Улустың аттары иштеген ижи аайынча ла төрööн-тууган болгоны аайынча берилген. Улустың төрööн-тууган болгоны аайынча адалган аттарын бичип алыгар.

Ада, каруулчык, кузнец, таада, јеен, балыкчы, карындаш, поэт, таай, јурукчы, јесте, малчы, эје,

анчы, ўредўчи, эне, тракторист, сыйын, садучы, јаан, койчы, јеңе, бригадир.

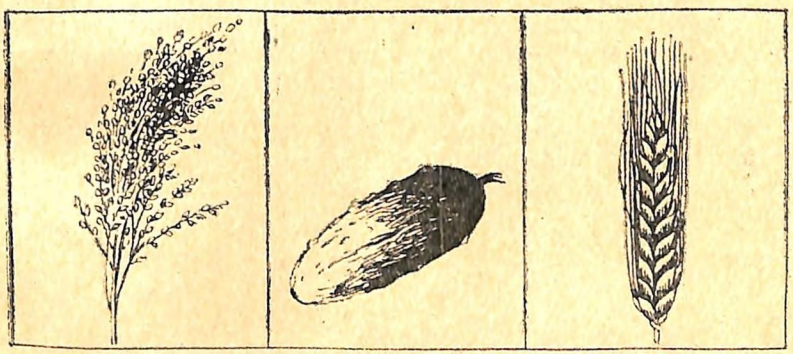
57 таскаду. Кычырала, балдардың ойынчыктарын көргўзип турган сөстөрди айдып беригер.

Мячик, ўлдў, чурана,
јўзўн-јўўр јинјилер
јаш балдардың ойынында
јаан керектў немелер.
Кичўзине шалтыракты,
јаанына мылтыкты,
кыс балага наадайды
кару адазы сыйлады.

Сөзликле өткўрер иш.

6-чы иш. Јуруктарды көрөлө, суракка каруу беригер:

Бу не?

Өзўмдер: ... , ... , ...

1. Эрмекти јетире бичигер. Точкалардың ордына керектў сөстөр тургузыгар.

2. Ол сөстөрди чын бичип алдыгар ба, јок по, сөзликтең көрўгер.

58 таскаду. Бу бажалыктарга учуры аайынча келишкедий сөстөр талдап алыгар.

Агаштар. Маала ажы. Јиилектер.

Карагай, бороңгот, кайың, чалкан, кызылгат, огурчын, чиби, картошко, тийиңгат, капуста, терек, тор-

бос, арбуз, јойгон, согоно, аспак, карагат, мөш, помидор, морковь, кайынгат, тал, мырчак.

К ө р г ү з ү. *Јиилектер: бороңот, кызылгат ...*

59 таскаду. Бу сөстөрдөң балыктаарга керектү предметтердиң аттарын бичип алыгар.

Кармак, балык, кармактың сабы, кумак, кармактың кылы, армакчы, чараган, суу, шүүн, сускуш, өлөң, көнөк, малта, бел, бычак, чырбагал.

60 таскаду. Табышкактарды кычырала, олордың кажызына ла келишкедий сөсти талдап алыгар.

Т а б ы ш к а к т а р.

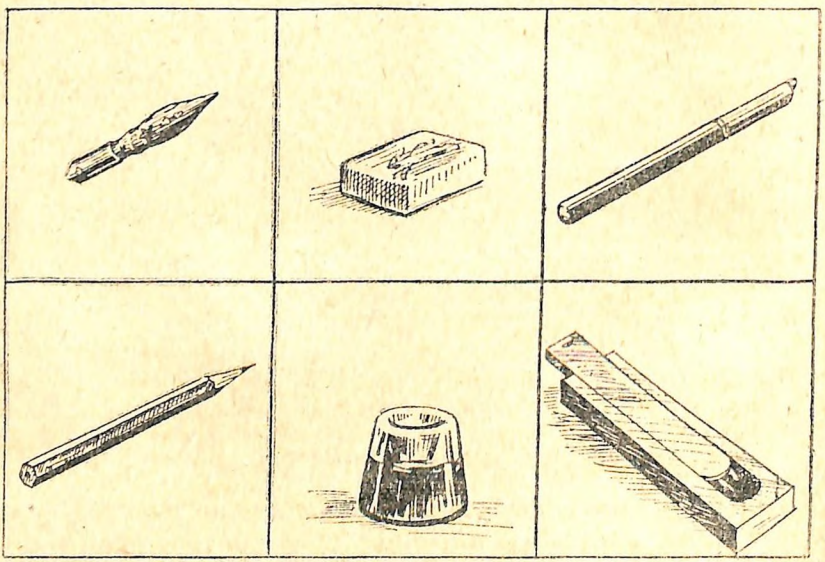
1. Отко салза—күйбес, сууга салза—чөңбөс.
2. „Поп“ дебес баатыр уул.
3. Колы да јок, буды да јок, јураарга дезе билер.

Т а б а р с ө с т ө р. *Соок. Кыскаш. Тош.*

1. Табышкактарды бичип алала, олордың алдына тапкан сөстөрди бичигер.

2. Тапкан сөстөр кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

61 таскаду. Јуруктарды көрөлө, ондо јуралган предметтердиң аттарын айдып беригер.

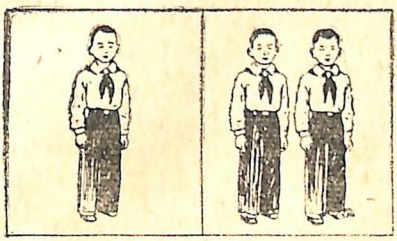

62 таскаду. Точкалардың ордына керектӳ сӧстӧр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Оору улусты... эмдейт. 2. Балыкты... тудат. 3. Балдарды... ӳредет. 4. Малды... кабырат. 5. Ӧдӳкти... кӧктӧйт. 6. Трактордың... баштайт.

Керектӳ сӧстӧр: *тракторист, пастух, сапожник, ӳредӳчи, врач, балыкчы.*

63 таскаду. Јуруктарды көрӧло, олордың алдындагы сӧстӧрди кычырыгар.

уулчак уулчактар парта парталар

Сӧс јаңыс предметти көргӳзер (*уулчак, парта*) эмезе көп предметтерди көргӳзер (*уулчактар, парталар.*)

64 таскаду. Кажы ла сӧс јаңыс предметти көргӳзер эдип, бу сӧстӧрди кубултыгар.

Уулчактар, кызычактар, пионерлер, најылар, ӳренчиктер.

Деревнелер, оромдор, туралар, алмарлар, кажагандар, теермендёр.

Јалаңгдар, садтар, огородтор, агаштар, тӧңдӧр, туулар, кобылар.

65 таскаду. Бу сӧстӧр көп предметтерди көргӳзер болзо, олорды канайда айдар?

Карындаш, сыйын, эје, эне.
Тӳн, булут, соок.
Јиилек, мешке, чечек, ӧлӧң.
Кас, такаа, кӳӳле, таан, кушкаш.
Адару, кӧбӧлӧк, чымыл, чымалы.

66 таскаду. Кычырала, качан ондый болуп турганын айдып беригер.

Кайыңдар торт алтын өңдӱ боло берди. Аспактар кызарып келди. Јодро бирде сары, бирде кызыл јалбырагын тӱжӱрет. Јалбырактар араай тӱшкӱлейт. Кичеемкей тийинг кышка кузук белетейт.

Бийик теңгериде турналар учуп баргылайт. Ичкери алдында эң ле кӱчтӱ ле ченемелдӱ турна учуп барат.

Бичип алыгар. Предметтерди көргӱзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

1. Ол сӧстӧрдиң кажызы јаңыс предметти көргӱзет?	2. Ол сӧстӧрдиң кажызы көп предметтерди көргӱзет?

67 таскаду. Бичип алыгар. Скобкалардагы сӧстӧрдиң кажызы ла көп предметтер көргӱзер эдип, ол сӧстӧрди кубултыгар. Скобкаларды бичибегер.

(*Яблоня*) чечектегилейт. (*Кушкаш*) кожоңдожот. (*Уй*) мӧӧрӧжӧт. (*Колхозчы*) јалаңда иштегилеп јат. (*Кызычак*) јиилек тергилейт. (*Уулчак*) кажык ойноп јадылар.

68 таскаду. Точкалардың ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сӧстӧрди оң јанындагы столбиктең талдап алып, эрмектерди кычырыгар.

Эјем

(Кем?)...	*эјемнең*
(Кемниң?) ... колы ус.	*эјем*
Энем (кемге?) ... альбом берген.	*эјемде*
Мен (кемди?) ... сӱӱп јадым.	*эјеме*
Мен (кемле?) ... ойноп јадым.	*эјемди*
(Кемде?) ... мячик бар болгон.	*эјемле*
Мен (кемнең?) ... мячик алдым.	*эјемниң*

Эрмектерди бичип алыгар. Суректарды ла скобкаларды бичибегер.

К ö р г ӱ з ӱ. *Эјем ӱренип јат.*

Улусты көргүзип турган сөстөр мындый сурактарга каруу берет: **кем? кемниҥ? кемге? кемди? кемле? кемде? кемнеҥ?**

69 таскаду. Точкалардыҥ ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сөстөрди оҥ јанындагы столбиктеҥ талдап алып, эрмектерди кычырыгар.

Киске

Оляда (н е ?) ... бар болгон. *кискеле*
(Н е н и ҥ ?) ... өҥи чоокыр болгон. *кискеде*
Оля (н е г е ?) ... сӱт берип турган. *кискениҥ*
Ол (н е н и ?) ... сӱӱген. *киске*
Оля (н е л е ?) ... ойноп туратан. *кискеден*
(Н е д е ?) ... курч тырмактар бар. *кискени*
Чычкандар (н е д е ҥ ?) ... коркыйт. *кискеге*

Эрмектерди бичип алыгар. Суракгарды ла скобкаларды бичибегер.

70 таскаду. Точкалардыҥ ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сөстөрди оҥ јанындагы столбиктеҥ талдап алып, эрмектерди кычырыгар.

Кар.

Кече (н е ?) ... јаады. *карла*
Јалангдар (н е н и ҥ ?) ... алдында јадыры. *карда*
Агаштар да (н е г е ?) ... бастырган. *кардыҥ*
Балдар (н е н и ?) ... уткудылар. *кар*
Олор тышкары (н е л е ?) ... адыжат. *кардан*
Олордыҥ истери (н е д е ?) ... артат. *карды*
Балдар (н е д е ҥ ?) ... наадайлар эдет. *карга*

Кижиден башка, бастыра предметтерди көргүзип турган сөстөр мындый суракгарга каруу берет: **не? ненин? неге? нени? неле? неде? неден?**

71 таскаду. Кычырыгар. Бичиир тушта скобкалардын ичине керектү суракгар тургузыгар.

Кайын.

Төңнин бажында (...) кайын өскөн. (...) кайынның бүри барбак болгон. Үренчиктер (...) кайынга јууктап келдилер. Олор (...) кайынды ајыктап турдылар. Үредүчи (...) кайынның тузазы керегинде куучындады.

Каруузына керектү сөстөр: *ненин? не? неге? нени?*

72 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө, „Јиилектеп јүргени“ деп јаан эмес куучын айдып беригер. Куучындаар тушта балдарга аттар адап беригер.

5 §. Предметтердиң эдилгелерин көргүзип турган сөстөр.

73 таскаду. Јуруктарды көрөлө, олордың алдындагы сөстөрди кычырыгар, онон сурактарга каруу беригер.

киреелеп јат

кычырып јат

У у л ч а к н е н и э д и п ј а т ?
К ы з ы ч а к н е н и э д и п ј а т ?

1. Карууларын чын бичип алыгар. 2. Эдилгелерди көргүзип турган сөстөрдиң алдыла чийў тартыгар.

К ө р г ў з ў. *Уулчак киреелеп јат.*

74 таскаду. Сурактарга каруу беригер.

Јаскыда кар канайып јат?	*быжып јат*
Јаскыда агаш канайып јат?	*кайылып јат*
Јайгыда аш канайып јат?	*тоңуп јат*
Сооктоң суу канайып јат?	*бўрленип јат*

1. Карууларын чын бичип алыгар. 2. Эдилгелерди көргүзип турган сөстөрдиң алдыла чийў тартыгар.

К ө р г ў з ў. *Јаскыда кар кайылып јат.*

Эдилгелерди көргүзип турган сөстөр **предмет нени эдип жат?** эмезе **предмет канайып жат?** деп суракка каруу берет.

Предметти оның эдилгелери аайынча билип те алар аргалу.

Темдектезе: ***Не базып жүрет, кепшенет, мөөрөйт?*** — *Үй.*

75 таскаду. Эдилгелери аайынча предметти билип алала, оны адап беригер.

Жарыдат, изидет, жалтырайт— ....
Шуулайт, шоркырайт, чайбалат— ....
Үрет, калыйт, кынзыйт— ....
Тартат, желет, мангтайт, киштейт— ....

Каруузына керектү сөстөр: *ат, ийт, күн, суу.*

Бичип алыгар. Точкалардың ордына керектү сөстөр тургузыгар.

76 таскаду. Табышкактарды кычырала, кажызына ла келишкедий сөсти талдап алыгар.

Табышкактар.

1. Темир тумчук жерге кирет, түртет, казат, күскүзи жалтырайт.
2. Кийими жамачылу эмеген грядканың үстүнде отурат, оны көргөн кижи ыйлай берет.

Тынду эмес, же чагат.

Табар сөстөр. *Чалканчак. Салда. Согоно.*

1. Табышкактарды бичийле, олордың алдына тапкан сөстөрди бичигер.

2. Предметтердиң эдилгелерин көргүзип турган сөстөрдиң алдыла чийү тартыгар.

77 таскаду. Кем нени эдип турганын айдып беригер: үредүчи, үренчик, койчы, каруулчык.

Көргүзү. *Үредүчи балдарды үредип жат.*

78 таскаду. Предметтердиң аттарына эдилгелердиң келишкедий аттарын талдап алала, эрмектерди бичип алыгар.

Күн .... Энгир .... Жылдыстар .... Салкын ....
Агаштар .... Жаңмыр ....

Керектӱ сӧстӧр: *кирди, ашты, сокты, суркурай берди, јаады, јайканды.*

79 таскаду. Кычырала, бичип алыгар, предметтердиҥ эдилгелериҥ көргӱзип турган сӧстӧрдиҥ алдыла чийӱ тартыгар.

Эртен тура.

Кызыл таҥдакла
кӱнчыгыш бӱркелди.
Суу кечире јуртта
оттор јоголды.

Јалаҥда чечектер
чалынга сууланды,
јажыл бӱктерде
ӱӱр мал ойгонды.

80 таскаду. Точкалардыҥ ордына керектӱ сӧстӧр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Маша бир көнӧк суу ... . Самоварга суу .... Чай ....
2. Иванов фронтто .... Ӧштӱлерле ол јалтанбай .... Эмди ол колхозто ....
3. Мен эртен киного ... .

Карууузына керектӱ сӧстӧр: *барарым, иштеп јат, болгон, тартышкан, урды, экелди, асты.*

81 таскаду. Јурукты ајыктап көрӱгер. Сурактарды кычырала, куучын тургузып алыгар. Куучынга бажалык сананып алыгар

Бу керек качан болгон? Ўренчиктер кайдаар бардылар? Колхозчылар јалаңда нени эдип турдылар? Балдар нени эттилер? Олор кемге болуштылар?

Суратар аайынча куучын өткўрери.

1. Јайгыда нени эттиң? Кайдаар барып јўрдиң? Кемле кожо барып јўрдиң? Нени көрдиң? Айылыңда нени эттиң? Кемге болуштың? Кемле кожо ойнодың?

2. Кўскиде нени эдип јадың?

3. Кышкыда нени эдериң? Айылыңда кемге болужарың?

4. Јаскыда нени эдериң?

82 таскаду. Точкалардың ордына керектў сёсти оң јанын дагы столбиктең талдап алып, эрмектерди кычырыгар.

Кече мен ... (нени эткем?).	*јураган*
Бўгўн мен ... (нени эдип јадым?).	*кычырарым*
Эртен мен ... (нени эдерим?).	*јурап јадың*
Кече сен ... (нени эткең?).	*кычыргам*
Бўгўн сен ... (нени эдип јадың?).	*јураарың*
Эртен сен ... (нени эдериң?).	*кычырып јадым*

1. Эрмектерди бичип алыгар. Суратарды ла скобкаларды бичибегер.

2. Предметтердиң эдилгелерин көргўзип турган сёстёрдиң алдыла чийў тартыгар.

83 таскаду. Бу куучыннаң предметтерди ле олордың эдилгелерин көргўзип турган сёстёрди бичип алыгар.

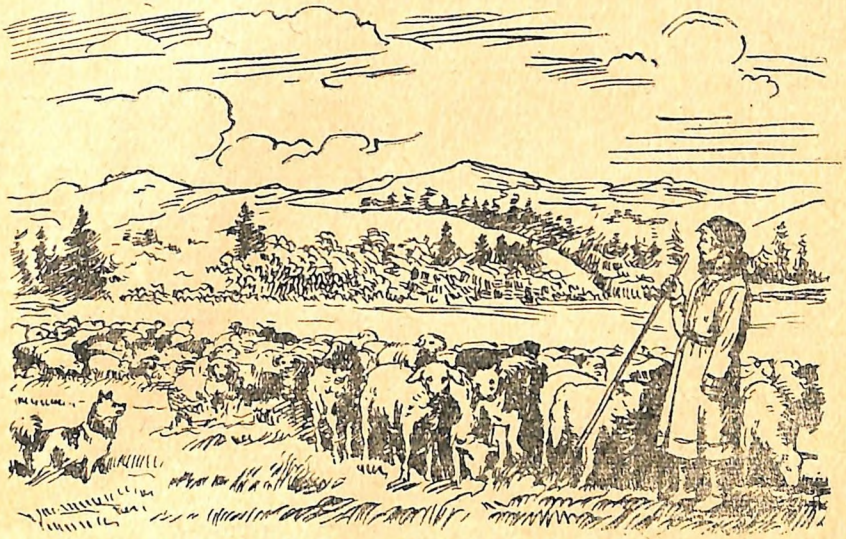
Вася.

Вася тышкары ойногон. Чеденниң ичинде такаалар базып јўрген. Туранын јанында киске јылынып отурган. Ийт кирнестеде уйуктап јаткан. Кенетийин теңериде кандый да табыш угулды. Вася өрö көрди. Теңериле самолёт учуп келетти.

Көргўзў. *Вася ойногон.*

84 таскаду. Журукты көрөлө, сурактарга каруу беригер.

Койчы.

Бу качан болгон? Койлорды кем кабырып жат? (Ого ат адап беригер.) Койлор кайда жүрү? Олор нени эдип жат? Ийт нени эдип жат? Ол кемге болужып жат? Койчы койлорды энгирде кайдаар айдап апарар?

85 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча керектү сөстөр тургузып, эрмектерди жетире бичигер.

1. Кушкаш бойына уйа . . . . 2. Үренчиктер жакшы . . . . 3. Саста бакалар . . . . 4. Миша нөкөрине письмо . . . . 5. Кажаганда койлор . . . .

Керектү сөстөр: *бапылдажат, бичийт, маараҗат, җазайт, үренип җадылар.*

86 таскаду. Көргүзү аайынча жетире бичигер.

Өлөнгди җуун җадылар. Кеденди . . . . Картошконы . . . . Бодолгоны . . . . Журукты . . . . Малды . . . . Сууны . . . . Калашты . . . . Ииилекти . . . . Атты . . . .

Керектӳ сӧстӧр: *кабырып јадылар, отургузып јадылар, ичип јадылар, терип јадылар, бодоп јадылар, согуп јадылар, јегип јадылар, јурап јадылар, јип јадылар.*

87 таскаду. Көргӳзӳ аайынча јетире бичигер. Предметтердиҥ эдилгелерин көргӳзип турган сӧстӧрдиҥ алдыла чийӳ тартыгар.

Чалгыла ӧлӧҥ чабадылар. Малтала одын .... Бычакла калаш .... Киреele одын .... Салдала кыра .... Јалмуурла тура .... Сускула суу .... .

Керектӳ сӧстӧр: *јалмап јадылар, сӳредилер, кезедилер, јарадылар, томурадылар, сузадылар.*

88 таскаду. Эрмектерди кычырала, предметтерди ле олордыҥ эдилгелерин көргӳзип турган сӧстӧрди айдып беригер.

1. Боро туман кӧдӳрилди. Кастар јаланга баргылады. Тӳндеги чалын кургады. Айас кӳн башталды.
2. Суу толкуланат. Ыраакта кӳкӳрт кӳркӳрейт. Булуттардыҥ ортозында ай јажынат. Чеденде уйлар кепшенет.
3. Јаҫ келер. Кар кайылар. Аҥдар тӳлеер. Чечектер јайылар.

Көргӳзӳ. *Туман кӧдӳрилди.*

Сӧзликле өткӳрер иш.

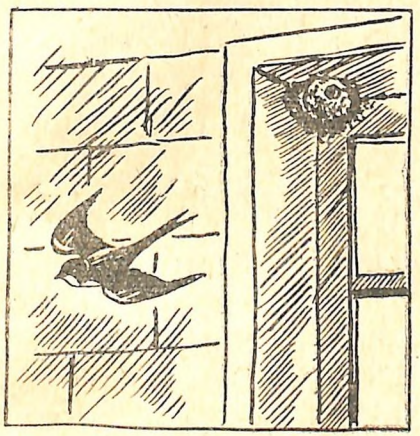
7-чи иш. Кычырала, буквалары божодылган сӧстӧрди сӧзликтеҥ таап алыгар. Бичиир тушта точкалардыҥ ордына керектӳ буквалар тургузыгар.

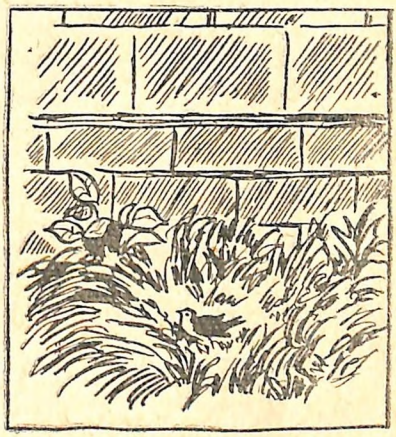
Агаштаҥ агашка бач...ртка учуп јӳрди. Кайда да кӧр...к сыйтылдап ийди. Ӧлӧҥниҥ јалбырагыла коҥ...с јорголойт. Чечекте ак кӧбӧл...к отуры. Чаҥкыр теҥериле м...ркӳт теерип учат.

89 таскаду. Кычырала, сöстöрдö кандый буквалар божодылганын айдып беригер. Бичиир туштa ол буквaларды тургузыгар.

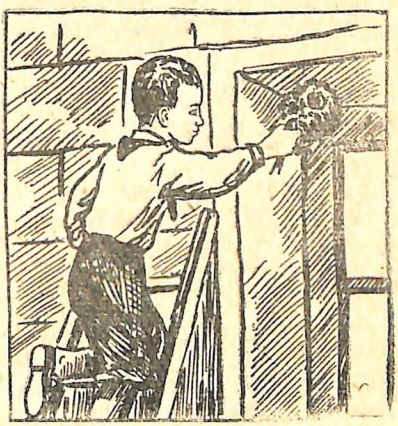
1. Бистиҥ колхозтыҥ јалаҥдарында бу...дай, тара...н, арыш өзөт. 2. Аҥчы бир шўлўз...н, эки тўлк... атты. 3. Кече энем огурч...н тузаган. 4. Меесте койлор ло ...чкилер отоп јўрўлер.

90 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрөлө, суракгарга каруу берип, куучын тургузып алыгар. Куучыныгарга бажалык сананып алыгар. Уулчакка ат адап беригер.

Карлагаштыҥ балдары кайда отурган? Карлагаштыҥ бир балазыла не болды? Оны јерде кем көрўп ийди? Уулчак нени этти?

6 §. Предметтердиң аңылу темдектерин көргүзип турган сөстөр.

91 таскаду. Кычырала, суратларга каруу беригер.

Талаң-келең.

Кара агаш күнге јарыды,
акта **суйук** туман кажайды.
Бойының **јараш** кожоңын
талаң-келең баштады.

1. Кандый агаш? 2. Кандый туман? Кандый кожоңын?

92 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Карарта базылган сөстөрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

Буркурууш чечек.

Уулчак чечекти ӱрӱп ийди—
көбӱ шар буркурай берди.
Оогош-оогош парашютисттер
ончолоры калып ийди.
Кулугур салкын, салкынак
парашютистти экелзин!
Јас келгенде бистиң јерде
алтын чечек јайылзын.

1. Кандый шар? 2. Кандый парашютисттер? 3. Кандый салкын? 4. Кандый чечек?

Кажы ла предметте бойының **аңылу темдектери** бар: амтаны, өңи, кебери, јааны ла оноң до өскө темдектери.

Предметтердиң аңылу темдектерин көргӱзип турган сөстөр **кандый?** деп суракка каруу берет.

Стол **кандый?**—*Сары, тегерик, јаан, агаш.*
Кар **кандый?**—*Ак, көбӱ, јымжак, соок.*

93 таскаду. Предметтердиң аттарын кычырала, олордың кажызына ла аңылу темдектерин талдап алыгар.

Предметтердиң амтаны кандый?

Сахар (к а н д ы й?) . . . . Тус (к а н д ы й?) . . . . Чеген (к а н д ы й?) . . . . Мөт (к а н д ы й?) . . . . Мырч (к а н д ы й?) . . . .

К е р е к т ү с ө с т ө р: *кычкыл, ачу, тату.*

П р е д м е т т е р д и ң ө ң г и к а н д ы й?

Кулур (к а н д ы й?) . . . . Көмүр (к а н д ы й?) . . . . Мааны (к а н д ы й?) . . . . Өлөң (к а н д ы й?) . . . .

К е р е к т ү с ө с т ө р: *кара, кызыл, ак, жажыл.*

1. Бичиир туштa точкалардың ордына керектү сөстөр тургузыгар. Суректарды ла скобкаларды бичибегер.

2. Предметтердиң аңылу темдектерин көргүзип турган сөстөрдиң алдыла чийү тартыгар.

К ө р г ү з ү. *Сахар тату.*

Предметти аңылу темдектери аайынча билип алар аргалу.

Ак, тату—о л н е?—*Сахар.*

94 таскаду. Аңылу темдектери аайынча предметти билип алала, оны адап беригер.

1. Ак, көбү, соок . . . .
2. Јулукту, койу, бийик, јажыл . . . .
3. Ийне бүрлү, кузукту, барбак . . . .
4. Ару, соок, терең . . . .

К е р е к т ү с ө с т ө р: *мөш, суу, кар, өлөң.*

Бичиир туштa точкалардың ордына керектү сөстөр тургузыгар.

95 таскаду. Табышкактарды кычырала, олорго келишкедий сөстөр талдап алыгар. Тапкан сөстөр нениң учун табышкакка келижип турганын јартап беригер.

Т а б ы ш к а к т а р.

1. Кичинек ийдичек бастыра айылды карууллайт.
2. Ак кебис јерде јаткан, јылу келерде—јылыйып калган.

3. Болчок, јажыл, ичи кызыл, амтаны тату—грядканың ўстўнде јадыры.

Табар сөстөр: *Арбуз. Кар. Замок.*

1. Табышкактарды бичийле, олордың алдына тапкан сөстөрди бичигер.

2. Предметтердиң аңылу темдектерин көргўзип турган сөстөрдиң алдыла чийў тартыгар.

96 таскаду. Бичиир туштa точкалардың ордына шўўлте аайынча керектў сөстөр тургузыгар. Суректарды ла скобкаларды бичибегер.

(Кандый?) ... јай өтти. (Кандый?) ... кўс келди. (Кандый?) ... салкын согот. (Кандый?) ... куштар уча берди. Јаланғдарда јаңыс ла (кандый?) ... аш јажарат.

Керектў сөстөр: *јаңмырлу, јылу, кеткин, јадаган, соок.*

97 таскаду. Табышкактарды бичийле, олордың алдына тапкан сөстөрди бичигер.

Табышкактар.

1. Јайгыда **боро**, кышкыда **ак**.
2. **Бөкөн** кайынға кар токтобос.
3. **Кызыл, тату, јараш јытту**, јыраада өзөт.

Табар сөстөр. *Мўўс. Малина. Койон.*

1. Карарта базылган сөстөрдиң алдыла чийў тартыгар.

2. Ол сөстөр кандый суракка каруу берет?

98 таскаду. Точкалардың ордына шўўлте аайынча керектў сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Эртен тура ... салкын сокты. Тару ... суунын јарадына келди. Суунын ... јарадында ... айыл турган. Айылдың јанында ... мөштөр лө ... кайынғдар өзөт. Бу агаштарды јирме јыл мынаң озо ... Атраш отургускан.

Керектў сөстөр: *карыган, быјыраш, барбак, эски, сол, тўрген, соок.*

99 таскаду. Суректарга каруу беригер.

Не ак? Не кызыл? Не јажыл? Не чаңкыр? Не сары? Не кара?

Не тегерик? Не узун? Не бийик? Не јалбак? Не терең? Не тайыс?

Не тату? Не амтанду? Не ачу? Не кычкыл?

Не соок? Не изӳ?

100 таскаду. Суректарга каруу береле, көргӳзӳ аайынча бичигер.

Тӳлкӳни сӳмези учун канайда адагылайт? Бӧрӳни ачабы учун? Койонды коркынчагы учун? Тийиңди чыйрагы учун? Атты бӧкӧзи учун? Айуны казыры учун? Адаруны иштемкейи учун?

К ӧ р г ӳ з ӳ. *Сӳмелӳ тӳлкӳ.*

101 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Предметтердиң аңылу темдектерин көргӳзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӳ тартыгар.

Јаскы кӳндер.

Јаскы кӳндер туруп јат. Тышкары сӳӳмјилӳ кушкаштар кожоңдойт. Садта ак, кыскылтым, сары, кызыл чечектер чечектейт. Чечектерге јӳзӳн-јӳӳр курт-коңустар учуп келгилейт. Јодро, яблоня база чечектейт. Јайгыда тату јиилектер бӳдер.

102 таскаду. Кычырала, точкалардың ордына шӳӳлте аайынча керектӳ сӧстӧрди оң јанындагы столбиктең алып тургузыгар.

Малта коомой чабат: ол (к а н д ы й?) . . . .
Бычак јакшы кезет: ол (к а н д ы й?) . . . .
Кышкыда суу (к а н д ы й?) . . . , јайгыда дезе суу (к а н д ы й?) . . . .
Таш (к а н д ы й?) . . . , ноокы дезе (к а н д ы й?) . . . .

курч
моко
јылу
соок
јеңил
уур

Бичиир туштa точкалардың ордына шӳӳлте аайынча ке-

ректӱ сӧстӧр тургузыгар. Суректарды ла скобкаларды бичибегер.

Ол сӧстӧрди көргӱзу аайынча эрмектердең чыгара бичип алыгар.

Кайра учурлу аңылу темдектер.

Курч—моко. Соок—.... Уур—.... .

103 таскаду. Кайра учурлу сӧстӧр талдап алыгар.

1. Јалтанбас, тайыс, суйук, каранғуй,. јука, кату, ыраак.

2. Каруузына керектӱ сӧстӧр: *јуук, калың, коркынчак, койу, терең, јымжак, јарык.*

1. Ол сӧстӧрди эжерлеп бичип алыгар.

2. Ол сӧстӧрдиң болужыла тӧрт эрмек сананып алыгар (бойыгардың кӱӱнигерле).

Көргӱзӱ. *Јалтанбас—коркынчак.*

104 таскаду. Берилген сӧстӧрдӧң эрмектер тургузала олорды чын бичип алыгар.

Орой кӱс.

1) кӱс, келди, орой
2) кӱн, каа-јаа, кӱски, чалыйт
3) јаантайын, јаңмыр, јаайт, оок
4) суучак, јуукада, шоркырайт, боромтык
5) салкын, кӱчтӱ, агаштардың, учуртып апарат, јалбырактарын, калганчы
6) куштар, учкулай берген, кеткин.

Предметтердиң аңылу темдектерин көргӱзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

Көргӱзӱ. *Орой кӱс келди.*

Сӧзликле өткӱрер иш.

8-чи иш. Кычырала, буквалары божодылган сӧстӧрди айдып беригер. Ол сӧстӧр канайда бичилип турганын сӧзликтең көрӱп алыгар.

1. Бис кече од..н кескенибис. 2. Колхоз малына

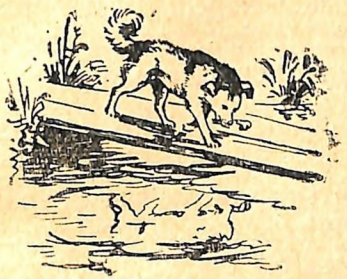
јакшы аз...рал белетеп алды. 3. Адам тайгадаң козыр куз...к экелди. 4. Эски көөшкө энем көм...р уруп койды.

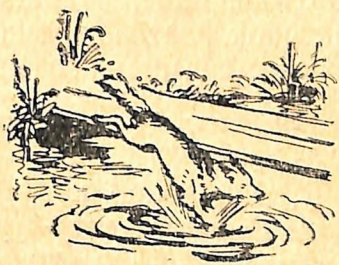
1. Бичип алыгар. Точкалардың ордына керектӳ буквалар тургузыгар.

2. Ол сӧстӧр канайда бичилип турганын ундыбас эдип ӳренип алыгар.

3. Предметтердиң аңылу темдектерин көргӳзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӳ тартыгар.

105 таскаду. Јурук аайынча куучындап беригер. Куучыныгарга бажалык сананып алыгар.

Ийт нени таап алды?
Ол сууны неле кечти?
Суудаң ол нени көрӳп ийди?
Ол кайдаар калыды?
Ачап ийтле не болды?

7 §. Предметтерди, олордың эдилгелерин ле аңылу темдектерин көргӳзип турган сӧстӧр керегинде ӳренгенин катап көрӧри.

106 таскаду. Кычырыгар. Бичиир туштa предметтерди көргӳзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӳ тартыгар.

Эртен тура Эркемей городко атанды. Кичинек карындаштары оны ӳйде сакыган. Городтоң Эркемей керектӳ немелер садып экелген. Карындаштарына дезе сый экелген. Атпаңга шар, Чечекке наадай, Митяга дезе јуруктарлу книга садып берген. Энезине Эркемей јараш плат сыйлады.

107 таскаду. Бичип алыгар. Предметтердиң эдилгелерин көргүзип турган сөстөрдиң алдыла чийү тартыгар.

Болчок дезе болчок эмес—јолды кечире койон маңтайт. Аңчы сыгырды. Койон токтой түшти, кийиң буттарына отурып алды, кулактарын көдүрди—тыңдайт: ийттер ыраак па, јок по?

108 таскаду. Предметтердиң мында берилген аттарынаң **не?** деп суракка каруу берип турган сөстөрди бичип алыгар.

Сөстөр: чортон, балдар, тамчы, кокырчы, тарбаган, бийе, јадык, какпак, кереп, тыт, тазыл, токтонок, шатра, эрлен, көөш, јеекен, кос, армакчы, алакан, бабырган, балан, келин, көгүс, кочкор.

109 таскаду. Эрмектерди бичип алала, **кем?** деп суракка каруу берип турган сөстөрдиң алдыла чийү тартыгар.

1. Эки нөкөр койу агаштың ортозыла баратты. 2. Байрамга атту-чуулу күрешчилер, јастыра атпас адучылар, јары чыккан кайчылар, бийечилер, комусчылар јуулышты. 3. Озогы туштa ишкүчиле јаткан улусты байлар, кojойымдар базынган. 4. Көк көлдиң јаказында бир өбөгөн јуртап јатты.

110 таскаду. Јурук аайынча кыш керегинде, балдар нени эдип турганы керегинде куучындап беригер. Балдарга аттар адап беригер.

Кышкы ойындар.

111 таскаду. Кычырала, точкалардың ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сӧстӧрди оң јанындагы столбиктең алып тургузыгар. Оң јанындагы столбиктеги сӧстӧр нени көргӱзип јат?

Калашты быжырып јат, көчӧни	*тӱӱп јат*
Чамчаны көктӧп јат, чулукты	*чаап јат*
Ашты кезип јат, ӧлӧӊди	*јип јадылар*
Сӱтти ичип јадылар, курутты	*азып јат*

Бичиир туштa точкалардың ордына шӱӱлте аайынча керектӱ сӧстӧр тургузыгар.

112 таскаду. Бу ӱч столбиктеги сӧстӧрдӧң эрмектер бӱдӱреле, бичип алыгар. Предметтердиң аңылу темдектерин көргӱзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

кеен	ӧтти	јай
јаңмырлу	башталды	кӱс
соок	келди	кыш
јылу	астады	кӱндер

К ӧ р г ӱ з ӱ. *Кеен јай ӧтти.*

113 таскаду. Сурактар аайынча куучын айдып беригер.

Јылдың кандый ӧйи келди? Кандый кар јаады? Сууны кандый тош бӱркеди? Балдар нени белетеп алды? Кайдаң јыңыладылар? Тышкары јылу ба эмезе соок по? Кышкыда тӱн кандый, тӱш кандый?

114 таскаду. Кычырала, предметти ле оның аңылу темдегин көргӱзип турган сӧстӧрди кожо бичип алыгар.

Кеен Алтай кышкы сооктоң
көбӱ кардың алдына јажынды.
„Алтын-Таңдак“ деп јаан колхозтоң
аңчылар эрте атанды.
Ачап бӧрӱ, чыйрак тийиң
аңчының чечен колына кабылар.
Агас, теке, чоокыр шӱлӱзин
текши јӧӧжӧбиске кожулар.

К ӧ р г ӱ з ӱ. *Кеен Алтай.*

Стихтең предметтердиң эдилгелерин көргўзип турган сөстөрди таап алала, олор кандый суралтарга каруу берип турганын айдып беригер.

8 §. Сөстиң тазылы ла кожултазы.

115 таскаду. Кычырала, суралтарга каруу беригер.

Бистиң деревнениң јанында бийик **кыр** бар. **Кырдың** бажында чибилер өзөт. Балдар кышкыда **кырдаң** чанакту јыңылап јадылар. Бир катап мен Санашла экў ол **кырга** чаналу чыктым. **Кырда** бир де кижи јок болгон. Санаш **кырды** төмөн јыңылап тўшти. Мен бир төрт катап јыгылала, база јыңылап тўштим. Эмди мен јакшы јыңылап јадым.

Деревнениң јанында не бар? Чибилер ненiң бажында өзөт? Балдар кышкыда кайдаң јыңылап јадылар? Уулчак нөкөриле экў неге чыктылар? Кайда бир де кижи јок болгон? Санаш нени төмөн јыңылап тўшти?

Мында *кыр, кырдың, кырдаң, кырга, кырда, кырды* деп сөстөрди ајыктап көрўгер. Бу сөстөрдиң текши, төс ўлўзин айдып беригер.

Сөстөрдиң кубулбас, төс ўлўзин **тазыл** деп айдар.

Сөстөрдиң кожулып турар ўлўзин **кожулта** деп айдар.

Темдектезе, *бичи, бичиди, бичик* деп сөстөрдиң тазылы—*бичи. Бичиди* деп сөстиң кожултазы—***ди,*** *бичик* деп төстиң кожултазы—***к.***

116 таскаду. Бу сөстөрдиң тазылын ла кожулталарын таап беригер.

1. Койон, койонок, койондор.
2. Балыкчы, балыкту, балыктар, балык.
3. Койчы, кой, койлор, койлу.

Бичиир тушта сөстөрдиң тазылының алдыла чийў тартыгар.

117 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылансöстöрдиң тазылының алдыла јаңыс чийӱ, кожулталарының алдыла эки чийӱ тартыгар.

1. Бистиң **туранық** ары јанында кичинек **турачак** туру. 2. Уулчак эртен тура **аңдап** барды. Јаанап келзе, ол **аңчы** болор. 3. **Адаручы** бисти **мöтлö** кӱндӱледи. Ваня **адарулар мöтти** кайдаң алып турганын јартап берди. 4. **Суучактың** јаказында јоон мöштöр öзöт.

Сöстö эки, ӱч те кожулталар болор: *аң, аң+чы, аң+чы+лар, аң+чы+лар+ды.*

118 таскаду. Бу сöстöрди, кожулталары аайынча чийӱчекле бöлӱп, бичип алыгар.

Агаштар, агаштардың, кожоңчылар, кожоңчыларга, ишчи, ишчилер, ишчилерди, малчы, малчылар, малчыларла, кастар, кастардың, кӱски, кӱскиде.

9 §. Сöстиң согултазы.

119 таскаду. Стихти озо баштап араай, оның кийининде тыңыда кычырыгар.

Кӱски салкын, шуулаба
Тегин јерге не кӱӱлеер?!
Октябрьдың байрамына
ончо улус сӱӱнер!
Теңериде кандый куштар
канаттарын талбайтат?
Онызы бистиң самолёттор
байрамды уткуп учкулайт.

1. Мында *салкын* деп сöстö канча ӱйе? Баштапкы ӱйези кажызы? Экинчизи кажызы?

2. Бу сöстиң кажы ӱйези анчадала тыңыда айдылат? *Улус, куштар* деп сöстöрдиң кажы ӱйези тыңыда айдылат?

Сöстиң бир ӱйези анчадала тыңыда айдылат.

Сöстиҥ бир ӱйезиниҥ онойып тыҥыда айдыларын **сöстиҥ согултазы** деп айдар.

120 таскаду. Сöстöрди кычырып, согулталу ӱйелерди ӱнигерле аҥылап туругар.

1. Тана. Петя. Амат. Вера. Зина.
2. Парта. Бичик. Орын. Јастык.
3. Огурчын. Морковь. Свёкла. Картошко.

Сöстиҥ тыҥыда айдылып турган ӱйезин **согулталу** ӱйе деп айдар.

Арткан ӱйелерин **согултазы јок** ӱйелер деп айдар.

Алтай сöстöрдö согулта көп сабазында калганчы ӱйеге тӱжет.

Орус сöстöрдö согулта баштапкы да, экинчи де база оноҥ до öскö ӱйеге тӱжер: *кóмната, графúн, сантимéтр.*

121 таскаду. Бу сöстöрди чын айдылар ээжизи аайыҥ кычырыгар.

Тарыска, көлöткö, каптырга, јамачы, арчымак, айылдаш, чöйгöндöр, чымалы, артынчак, булгайры, тожула, садучы, келескен, тарбаган, шакпырт, эмеген, кömӱр, омуртка, арка.

122 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кажы ла сöстиҥ ӱстӱне согултаныҥ темдегин тургузып салыгар. Согултаныҥ темдегин ӱндӱ букваныҥ ӱстӱне тургузатанын ундыбагар.

1. Балазы адазынаҥ бичик сурады. Адазы балазына бичик берди. 2. Нököримниҥ көзине чöп кирди. Нököрим тургуза ла врачка барды. Врач көзинеҥ чöпти чыгарып берди. 3. Чеденниҥ ӱстӱнде сагыскан отуры.

123 таскаду. Сöстöрди кычырып, ӱнигерле согулталу ӱйелерди аҥылап туругар. Сöстöрди бичип алала, олордыҥ чын айдылар ээжизин ундыбас эдип ӱренип алыгар.

Алфавúт, аптéка втóрник, дежýрный, кóмната, ла́-

герь, машúна, мéбель, пенáл, перó, рýчка, сýмка, трáктор, фáбрика, четвéрг, я́блоко.

Сöзликле öткўрер иш.

9-чы иш. Кычырала, сöстöрдиҥ кандый буквалары бöжодылганын айдып беригер. Ол сöстöр канайда бичилип турганын ундыбас эдип ўренип алыгар.

1. Менде кызыл кар...ндаш бар. 2. Столдыҥ ўстўнде п...ртфель ле т...традь јаткан. 3. Мишага энези јаҥы к...стюм көктöп берген. 4. Тöрдöги стенеге јаан п...ртрет илип койгон.

1. Бичиир туштa точкалардыҥ ордына керектў буквалар тургузыгар.

2. Ол сöстöрди чын бичип алдыгар ба, јок ¡по, сöзликтеҥ көрўгер.

Ўренгенин катап көрöрине керектў сурактар.

Сöстиҥ согултазы дегени не?

Алтай сöстöрдö согулта көп сабазында кандый ўйеге тўжет?

Орус сöстöрдö согулта кандый ўйеге тўжет?

10 §. Кату ла јымжак ўндў табыштар.

Алтай тилде *а, о, у, ы* деп ўндў табыштарды **кату ўндў** деп айдар; *ў, ö, и, э, е* деп табыштарды **јымжак ўндў** деп айдар.

Кычырыгар.

Кату ўндў табышту сöстöр: *каймак, ойдык, турумкай, ыжсык, кажсык.*

Јымжак ўндў табышту сöстöр: *öбöгöн, идирген, келескен, элгек.*

124 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кату ӱндӱ табышту сӧстӧрдиҥ алдыла јаҥыс чийӱ, јымжак ӱндӱ табышту сӧстӧрдиҥ алдыла эки чийӱ тартыгар.

1. Сула—сӱрекей тузалу өзӱм. 2. Јалангда трактор кӱӱлейт. 3. Ӱкӱ—тӱнде учуп јӱрер куш. 4. Кичинек агаштыҥ будагында көрӱк сыгырып ийди. 5. Келер ӧйдӧ бистиҥ школдыҥ јанында јараш сад болор. 6. Агаштардыҥ бӱриҥ јеҥил ээзин шылыратты.

Алтай сӧстиҥ баштапкы ӱйезинде кату ӱндӱ табыш турза, өскӧ ӱйелеринде база кату ӱндӱ табыштар турар:

армакчы, армакчылар, армакчыларды.

Алтай сӧстиҥ баштапкы ӱйезинде јымжак ӱндӱ табыш турза, өскӧ ӱйелеринде база јымжак ӱндӱ табыштар турар:

эрлен, эрлендер, эрлендерди.

125 таскаду. Бу сӧстӧрдӧҥ озо баштап кату ӱндӱ табышту сӧстӧрди, онын кийининде јымжак ӱндӱ табышту сӧстӧрди бичип алыгар.

Эмик, шылтак, шердек, чымыл, турун, торко, самын, семис, өткӱн, оймок, кайыҥ, ийде, ойын, јыргал, јӱгӱрӱк, јорык, јайлу, бийе, баштапкы, батпанак, ачыткы, аскыш, эҥир, чаначы.

126 таскаду. Точкалардыҥ ордына керектӱ буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Ай...лдыҥ ичинд... солун кижи отуры. 2. Таскакт...ҥ ӱстӱн...ҥ куч...йактар учуп чыкты. 3. Мен бир кучак ой...ҥот јулуп алдым. 4. Керс... кижи качан да бай...ркабас. 5. Кейди тудай...н дезем—тудулбас, көрӧй...н дезем—көрӱнбес.

127 таскаду. Точкалардыҥ ордына керектӱ буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Аҥч... ј...лу тон ло п...йма кийип алала, нај...зыла кожо тышкары чыкты. Тӱндӱк јанынаҥ соок ј...бар согот. Ай...лдыҥ јанында ј...раалар кыймыктаныжат. Теҥериде ј...лдыстар кунукч...л суркуражат. Аҥч...лар јыш јаар ууландылар.

128 таскаду. Суректарга каруу беригер.

Кандый ӱндӱ табыштарды кату ӱндӱ, кандыйларын јымжак ӱндӱ деп айдар? Сӧстиҥ баштапкы ӱйезинде кату ӱндӱ табыш турза, ӧскӧ ӱйелеринде кандый ӱндӱ табыштар турар? Баштапкы ӱйезинде јымжак ӱндӱ табыш турза, кандый болор?

129 таскаду. Кату ӱндӱ табышту беш сӧсти ле јымжак ӱндӱ беш сӧсти сананып табала, айдып беригер.

Сӧзликле ӧткӱрер иш.

10-чы иш. Табышкакты кычырала, тапкан сӧстӧ кандый буква божодылганын айдып беригер.

Табышкак.

Кар да эмес, тош то эмес,
агашты дезе мӧҥӱнле кееркедет.

Табар сӧс. *К...ру.*

1. Бичгир туштa точкалардыҥ ордына керектӱ буква тургузыгар.

2. Ол сӧсти чын бичип алдыгар ба, јок по, сӧзликтеҥ кӧрӱгер.

11 §. Узада айдылар ӱндӱ табыштар.

1. ***Јаш*** *кайыҥныҥ бӱри јайылды.* ***Јааш*** *тӱни-тӱжиле јаады.*

2. ***Ок*** *тийиҥниҥ кӧзине тийген эмтир.* ***Оок*** *балыкты сууга таштадым.*

Бу эрмектерди кычырала, суректарга каруу беригер.
Јаш ла *јааш* деп сӧстӧрдиҥ башказы незинде?
Ок ло *оок* деп сӧстӧрдиҥ башказы незинде?

Кезик сӧстӧрдӧ ӱндӱ табыштар узада айдылып јат. Ондый ӱндӱ табыштарды **узада айдылар ӱндӱ табыштар** деп айдар.

Узада айдылар ӱндӱ табыштар эки тӱҥей ӱндӱ буквала темдектелет: ***аа, ээ, ее, оо, өө, уу, ӱӱ, ыы, ии.***

Узада айдылар *ээ* ӱндӱ табыш сӧстиҥ бажында бичилер: *ээж, ээн, ээжи.*

130 таскаду. Кычырала, эки тўнгей ўндў буквалу сöстöрди айдып беригер.

Салкын.

Салкын араай öнгölöп,
каалганы ачып ийди,
садка ээзин јетирип,
јажыл бўрин јайкады.
Јодроныҥ бўриле
Эмеш ойноп ийеле,
најы боро кушкашты
ненииҥ де учун кезетти.
Канаттарын јайып алып,
кайдаар да ууланды,
тоозынла јарыш эдип,
торт көндўре уча берди.

Бичиир туштa эки тўнгей ўндў буквалардыҥ алдыла чийў тартыгар.

131 таскаду. Эрмектерди бичип алала, јаҥыс номерлў эрмектерде карарта базылган сöстöрдиҥ башказын айдып беригер.

1. **Јуунды** колхоздыҥ председатели ачты. Тару казан айакты јакшы **јунды**. 2. Чоокыр **такаа** эжиктиҥ јанында јўрди. Јолдыҥ ичинде **така** јадыры. 3. Эртен тура **соок** болгон. Такша, јыланды **сок!** 4. Бистиҥ **тура** сыраҥай төҥдö туру. Јорыкчы јолдоҥ **туура** чыкты.

132 таскаду. Точкалардыҥ ордына керектў сöстöр тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Эки тўнгей ўндў буквалардыҥ алдыла чийў тартыгар.

Киштиҥ терези сўрекей . . . . Айылдыҥ јанында . . . балдар ойногылап јўрдилер. 3. . . . чамыкса, коомой болор. 4. Энгиргери . . . јаап келди. 5. Аҥчылар . . . агаштыҥ аразынаҥ тудуп алгандар. 6. Туранып јанында . . . тоормоштор јаткан. 7. Санаш бöрўниҥ бажын јара . . . .

Каруузына керектў сöстöр: *чапты, јоон, чаапты, јаш, баалу, јааш, балу.*

Чöйö айдылар ўндў табышту сöстöрдиҥ кезиги эжерлў, кезиги эжери јок болуп јат.

Эжерлў сöстöрди учуры аайынча тўҥдештирип, олордыҥ чын бичилерин шиҥжилеп көрöр аргалу: *јуун—јун, кўўн—кўн.*

Эжери јок сөстөрдиң чын бичилерин дезе ундыбас эдип ўренип алар керек.

133 таскаду. Сол јанындагы сөстөргө эжер сөстөрди оң јанындагы столбиктең таап, көргўзў аайынча бичип алыгар.

таар	эр
ээр	тар
аай	боро
бооро	ай
ороон	арчы
ўўр	сөк
сөөк	ўр
ааарчы	орон

Көргўзў. *Таар—тар.*

134 таскаду. Бу сөстөрди јарт айдып кычырала, бичип алыгар.

јиит	јеекен	айрууш	таада
буудай	уулак	тырмууш	көө
көөш	шуурган	кирее	наадай
меелей	куулы	мўўс	теертпек
сөөл	буунты	кўўле	ноокы

135 таскаду. 134 таскадуда берилген сөстөрдөң бойыгардың кўўнигерле беш сөс талдап алала, олордың болужыла эрмектер айдып беригер.

Көргўзў. *Адам кирее курчытты.*

Сөстөрди бир јолдоң экинчи јолго көчўрер туштa эки тўңей ўндў букваны бөлўўрге јарабас:

јиит *јиит-тер*
јуун *јуун-дар*
көөш *көөш-төр*

136 таскаду. Эки тўғей ўндў буквалу сöстöрди бичип алыгар. Бир јолдоң экинчи јолго көчўрилип тургандарын чийўчекле бöлўп салыгар.

Сöстöр: ааручы, буур, ороон, наадай, јуучыл, туулы (балык), куучын, куулы, кўўн, шоор, јаантайын, шаашкак, јуун, көөш, меелей, шуурган, меес, сөөк, јаак, тырмууш.

137 таскаду. Бичиир туштa точкалардың ордына керектў сöстöрди оң јанындагы столбиктең тургузыгар. Эки тўғей ўндў букванын алдыла чийў тартыгар.

1. Энгиргери ... јаады. Лена, сен картошконы	*каар* *кар*
2. Бистиң јаныбыста терең ... болгон. Калашты ... бычакла кезерге эптў.	*јука* *јуука*
3. Кеден ... печкениң јанында јаткан. Јаңы костюм эмеш ... болгон.	*тар* *таар*

12 §. Элес ўндў табыштар.

Кыра. Кечире. Өткўре.

Бу сöстöрди тўрген кычырыгар. *Кыра* деп сöстö ***ы*** јарт угулат па эмезе јарт эмес пе? *Кечире* деп сöстö ***и*** канайда угулат? *Өткўре* деп сöстö ***ў*** канайда угулат?

Сöстиң ичинде јарт угулбай, элес айдылып турган ўндў табыштарды **элес ўндў табыштар** деп айдар.

Элес ўндў табыштар анчадала согултазы јок ўйелерде учурайт: *уд(у)ра, к(у)рут, јалб(ы)рак.*

Сöстö элес ўндў табыш јарт угулбаза да, оны темдектеп бичиир учурлу.

138 таскаду. Кычырала, каррта базылган кажы ла сöстö элес ўндў табышты айдып беригер.

1. Мен тураны **эбиреде** агаштар отургустым. 2. Туман **өткўре** бир де неме көрўнбеди. 3. Кайынның **јалбырагы** саргара берди. 4. Тўнге **јетире** јаңмыр болбогон. 5. **Кичинек** уулчак айакка **толтыра**

јиилек терип алды. 6. Адазы **балазына** тетрадь садып берди. 7. Ванянын **көзинең** јаш качан да төгүлбеген.

Бичиир тушта элес үндү табышты темдектеп турган буквалардын алдыла чийү тартыгар.

139 таскаду. Бу сөстөрди јарт айдып кычырала, бичип алыгар. Элес үндү табыштар сөстөрдин ичинде кайда турганын айдып беригер. Олорго согулта түжет пе, јок по?

бастыра	јастыра
азырал	айландыра
јандыра	көдүре
талдыра	томурак
келиштире	шалтырак

140 таскаду. Кычырала, точкалардын ордына кандый буквалар тургузатанын айдып беригер.

1. Анчынын ийди бийик чеденди аж...ра калыды. 2. Јажыл өлөң малга с...раңгай ток аз...рал. 3. Кышкы соокко аттар да калт...ражып турды. 4. Чараган—кайз...рыкту балык. 5. Бөрүдең коркыган кич...нек бала ыйламз...рап турды. 6. Теңериде јылдыстар јалт...райт.

Бичип алыгар. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар.

141 таскаду. Бичиир тушта точкалардын ордына керектү буквалар тургузыгар. Карарта базылган сөстөрди чын бичип алдыгар ба, јок по, сөзликтең көрүгер.

1. Јаш өлөң малга јакшы **аз...рал** болуп јат. 2. Таня энез...не **кап...ста** тузаарга болушты. 3. Кар...ндажым менең јажыл **кар...ндаш** сурады. 4. Күннин чогына **к...ру** јоголо берди. 5. Јодронын будактар...нын ортозында **бач...ртка** отурган.

Үренгенин катап көрөрине керектү сурактар.

Узада айдылар үндү табыштар дегени не? Бичиир тушта олор канайып темдектелет?

Узада айдылар үндү табышту сөстөрдин чын бичилерин шингжилеп көрөр арга бар ба, јок по?

Элес үндү табыштар дегени не? Элес үндү табыштар сөстин кандый үйелеринде учурайт?

13 §. Ўнгўр ле тунгак туйуктар.

Маша меге каду берди.
Кар јымжак, тош дезе кату.

1. Баштапкы эрмектеги ***каду*** деп сöстö ***д*** деп табыш ўнгўр, ўннинг болужыла айдылат.

2. Экинчи эрмектеги ***кату*** деп сöстö ***т*** деп табыш тунгак, ўн јокко айдылат.

Ўренерге бисте арга кöп.
Арка јерде кар кайылгалак.

1. ***Арга*** деп сöстö ўчинчи табыш канайда айдылат: ўнгўр бе эмезе тунгак па?

2. ***Арка*** деп сöстö ўчинчи табыш канайда айдылат: ўнгўр бе эмезе тунгак па?

Туйук табыштар **ўнгўр** ле **тунгак** болуп јат.
Ўнгўр туйуктар ўннинг болужыла, ўнгўр айдылат: ***б, в, г, д, ж, з.***
Тунгак туйуктар ўн јокко, тунгак айдылат: ***п, ф, к, т, ш, с.***

Ўнгўр туйуктар мындый буквалырла темдектелет: ***б, в, г, д, ј, й, ж, з, л, м, н, нг, р;*** тунгак туйуктар мындый буквалырла темдектелет: ***к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.***

142 таскаду. Сöстöрди бичип алала, ўнгўр туйуктардың алдыла јаңыс чийў, тунгак туйуктардың алдыла эки чийў тартыгар.

Сöстöр: јака, бала, кыш, јай, тазыл, кеден, маңыр, тожула, вата, сахар, аспан, щётка, центнер, ферма, агаш, шыйдам.

143 таскаду. Ўнгўр туйук буквалырды бир башка, тунгак туйук буквалырды база бир башка бичип алыгар.

Буквалар: б, н, к, г, т, д, ж, ш, с, з, х, ј, ц, й, ч, л, щ, м, ф, н, нг, р, в.

Көргўзў. *Ўнгўр туйук буквалар: б, в,...*
Тунгак туйук буквалар: к, п,...

Ўнгўр ле тунгак туйуктар эжерлў ле эжери јок болуп јат.

Ўнгўрлер	б	в	г	д	ж	з
Тунгактар	п	ф	к	т	ш	с

Бу эжерлў туйуктар.

Эжери јок ўнгўр туйуктар: *j, л, м, н, р, й, ң.*
Эжери јок тунгак туйуктар: *ц, ч, щ, х.*

144 таскаду. Кычырала, эжерлў туйуктарды айдып беригер.

Јадаган аштың кылгазы јалаңда өзўп койылды.
Тўжўмди уткуй байрамга тўргендеп улус шыйдынды.
Байрамга улус келзин деп, балдар бачым јарлады.
Аш тўжўмин керелеп, албаты јуулып јыргады.

Бичиир туштa эжерлў туйуктардың алдыла чийў тартыгар.

145 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Точкалардың ордына шўўлте аайынча керектў сөстөрди оң јанындагы столбиктең алып тургузыгар.

1. Ашка ... јаан каршу јетирет. Ишмекчилер балдарга јараш ... туттылар.
2. Маша стенеге ... кадап койды. Мениң таадам ... кижи болгон.
3. Витя морковь ... . Бистиң эчки меесте ... .

ӧргӧ
ӧркӧ
кату
каду
отогон
одогон

14 §. Эжерлў тунгак туйуктар бойына эжер ўнгўр туйуктарга кӧчӧри.

146 таскаду. Эрмектерди кычырыгар.

1. Јӧп јокко иш јылбас.
2. Мылтык јык этти.
3. Ат маңтай берди.
4. Малга тус бер.
5. Аш јакшы бўтти.

Мениң јӧбим јарады.
Мылтыгы чечен.
Адым сурт этти.
Кӧчӧниң тузы ачу.
Маала ажы бышты.

Карарта базылган сöстöрди тўнгдештирип кöрўгер. Нени ajарып туругар? *Jöп* деп сöскö *-им* деп кожулта кожулганынаҥ не боло берди? *Мылтык* деп сöскö *-ы* деп кожулта, *ат* деп сöскö *-ым* деп кожулта кожулганынаҥ не болды? *Тус* ла *аш* деп сöстöргö *-ы* деп кожулта кожулганынаҥ не болды?

Сöстиҥ кожултазы ўндў табыштаҥ баштализа, сöстиҥ учындагы тунгак туйук бойына эжер ўнгўр туйукка кöчöр: *кап—кабы, керек—кереги, jўс—jўзи, тош—тожы, тат—тады.*

147 таскаду. Эжерлў тунгак туйукка токтогон сöстöр берилген; бу сöстöрди кöргўзў аайынча кубултып, бичип алыгар.

Кўп—кўби. Азык. Калаш. Базыт. Сыс. Кыс. Ойоҥот. Öтöк. Аскыш. Каймак. Кажат. Jöп. Аш.

148 таскаду. Бу сöстöрди кöргўзў аайынча кожултаары jогынаҥ бичип алыгар.

Канады—канат. Чечеги. Бороҥоды. Тырмуужы. Сазы. Тузагы. Туйгагы. Кереби. Оды. Кööжи. Коларткыжы. Казы. Jўзи. Балкажы.

149 таскаду. Бичип алыгар. Керектў буквааларды скобкалардыҥ ичинеҥ талдап тургузыгар.

1. Уулчак бöрў(*к,г*)ин кийип алды. 2. Сеги(*с,з*)инчи кижи келбеди. 3. Колхозчылар койдыҥ тў(*к,г*)ин кайчылаган. 4. Мен сууныҥ тў(*п,б*)ине jеделе, ойто эжинип чыктым. 5. Тураныҥ тепки(*ш,ж*)инде кичинек бала отуры. 6. Нинаныҥ базы(*т,д*)ы тўрген.

150 таскаду. Бичип алыгар. Керектў буквааларды скобкалардыҥ ичинеҥ талдап тургузыгар.

1. Jаланда трактордыҥ табы(*ш,ж*)ы угулды. 2. Jаҥы ла jааган кардыҥ üстүнде койонныҥ и(*с,з*)и jатты. 3. Мöштиҥ тö(*с,з*)инде аҥчылар отурган. 4. Кайыҥныҥ буда(*к,г*)ы сууга эҥейип калган. 5. Jас чече(*к,г*)иле jараш, кўс тўжўмиле jараш. 6. Суукуштыҥ бир кана(*т,д*)ы кенеп калган.

Сöстиң кожултазы туйук табыштаң башталза, сöстиң учындагы тунгак туйук бойына эжер ӱнгӱр туйукка кöчпöс:

баш—баштың, кöс—köстиң.

Сöстиң учында эки туйук коштой турза, тунгак туйук бойына эжер ӱнгӱр туйукка база кöчпöс:

jурт—(оның) *jурты, шакпырт*—(оның) *шакпырты.*

151 таскаду. Јаңыс номерлӱ эрмектерде карарта базылган сöстöрди тӱңдештирип көрӱгер. Ол сöстöрдö эжерлӱ тунгак туйуктар бойына эжер ӱнгӱр туйукка нениң учун кöчкönин эмезе кöчпöгöнин јартап беригер.

1. Чочконың **эди** семис. **Этти** јакшы јунала, кайнадар керек. 2. Капустаның **курты** јаан каршу јетирет. Кезик **курттар** тузалу, темдектезе: чойлошкон јерди јаңыртат. 3. **Көзиме** чöп кирди. **Көстиң** јажына иженбес керек. 4. Бистиң **јуртыбыста** ӱренбей турган бала јок. Эликманар **јуртка** једеле, конорго тӱштибис. 5. Койонның кийин **буттары** алын **буттарынаң** узун. **Будыма** агаш кадалды.

152 таскаду. Точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Агашта тийиң кузук чер...ип отуры. 2 Ödӱгим балка...ка уймалды. 3. Јаланғда чече...тер јайылды. 4. Малды са...та кабырбай јадылар. 5. Кайма...ту чай ичтибис. 6. Талайла јаан кере...тер јӱзӱп јӱрет. 7. Кызылга...тың амтаны кычкыл.

Сöзликле öткӱрер иш.

11-чи иш. Табышкактарды кычырала, олорго келишкедий сöстöр талдап алыгар. Ол сöстöрдö кандый буква божодылганын айдып беригер.

Табышкактар.

1. Јалт эделе, кӱркӱрейт, оның кийининде тамчылайт.

2. Тоштың ӱстӱне арба тögӱп салган.

Табар сöстöр.

Јыл...ыстар. Јаҥ...ыр. Кӱк...рт. Јал...ын.

1. Бичиир туштa тапкан сöстöрдö точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузыгар.

2. Ол сöстöрди чын бичий алдыгар ба, јок по, сöзликтең көрӱгер.

15 §. Сöстиҥ кожулталарында ӱҥгӱр ле тунгак туйуктардың чын бичилери.

Сöстиҥ тазылы тунгак туйукка токтогон болзо, кожултаныҥ да баштапкы табыжы тунгак туйук болор:

балык+ты, тош+то.

Сöстиҥ тазылы ӱҥгӱр туйукка эмезе ӱндӱ табышка токтогон болзо, кожултаныҥ баштапкы табыжы ӱҥгӱр туйук болор:

тӱн+де, школ+до, кочкор+го, бака+га, ӱкӱ+ге.

153 таскаду. Эрмектерди бичип алала, каранта базылган сöстöрдиҥ кожулталарының алдыла чийӱ тартыгар. Сöстöрдиҥ кожулталары кандый табыштаҥ башталган? Ненин учун?

1. Кушкаш **баспактаҥ** айрылды. 2. **Карлагаштар** јабыс учкулайт. 3. Јеҥестиҥ алдынаҥ ак **башту** чечектер көрӱнип келди. 4. **Тоормошто** эки уулчак отурган. 5. Койон **тегенектӱ** јыраанын ортозына јажынды. 6. **Чаапка** бис ӧлӧҥ бердибис.

154 таскаду. Керектӱ буквaларды скобкалардың ичинен алып тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Аҥчы уйку(*т,д*)аҥ ойгонды. 2. Энгиргери бис көл(*т,д*)иҥ јаказына јеттибис. 3. Андрей кызыган темир(*т,д*)и кыскашла тутты. 4. Байрам(*к,г*)а көп улус јуулды. 5. Иван малта(*к,г*)а сан этти. Кижи(*т,д*)ең сӱмелӱ тынду неме јок. 6. Кызычак кой(*к,г*)о ӧлӧҥ берди.

155 таскаду. Јаңыс предметти көргүзип тургай сөстөрди көп предметтер көргүскедий эдип кубултып, бичип алыгар.

Таш. Кос. Кып. Шыйрак. Тиш. Керең. Куш. Тийиң. Тал. Казан. Кийим. Кол. Ором. Кожоң. Теке. Эчки. Оору. Така. Оро. Эгүү. Бука.

К ө р г ү з ү. *Таш—таштар.*

156 таскаду. Кычырала, сөстөрдиң каарта базылган кожулталарының баштапкы табыжы кандый болуп турганын айдып беригер. Нениң учун ондый?

Јастың башталганы.

Кеен Алтайдың кышкы чүми
кезик јерде јоголды.
Күннің чогы изү тийип,
күмүш карды кайылтты.
Тегериде булуттар
ары-бери өткүлейт.
Эдил үндү кушкаштар
эртен-эңир эткилейт.

157 таскаду. Керектү буквaларды скобкалардың ичинең алып тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Јарык*(г,к)*а ла јылу*(к,г)*а удура јалаң*(т,д)*а өлөң өзүп чыкты. 2. Николай такта*(т,д)*аң туруп келди. 3. Күн*(т,д)*и карлагаш баштайт, тоорчык учына јетирет. 4. Киске*(г,к)*е ойын, чычкан*(к,г)*а өлүм. 5. Јүс*(д,т)*и, кулак*(д,т)*ы, мойын*(т,д)*ы ару јунар керек.

Ү р е н г е н и н к а т а п к ө р ө р и н е к е р е к т ү с у р а к т а р.

Кандый туйук табыштар үнгүр, кандыйлары тунгак деп адалат?

П, к, т, ш, с, ф деп тунгак туйуктарга кандый үнгүр туйуктар эжер болуп јат?

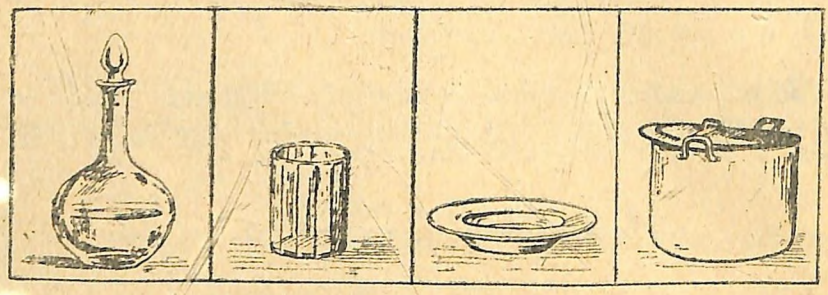
Эжерлү туйук тунгак бойына эжер үнгүр туйукка качан көчөт?

Сөстиң тазылы тунгак туйукка токтогон болзо, кожултаның баштапкы табыжы кандый болор?

Сöстиң тазылы ўнгўр туйукка эмезе ўндў табышка токтогон болзо, кожултаның баштапкы табыжы кандый болор?

Сöзликле öткўрер иш.

12-чи иш. Јуруктарды көрölö, олордо кандый предметтер јуралганын айдып беригер.

. . . .

1. Точкалардың ордына кандый сöстöр бичиир керек?

2. Ол сöстöрди сöзликтең табыгар. Олор канайда бичилип турганын ундыбас эдип ўренеле, бичип алыгар.

3. Ол сöстöрдиң болужыла эрмектер сананып алыгар.

158 таскаду. Точкалардың ордына керектў буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Энгиргери булуттар койылды. Кенетийин јал...ын јалт этти. Јаан удабай кўк...рт кўркўреди. Козыр јаң...ыр туралардың јабузын калырада берди. Јаң...ыр токтогон кийининде булуттардың ортозынаң јыл...ыстар көрўнип келди.

16 §. Эки тўңгей туйук буквалу сöстöр.

Јаан улустың айтканын лаптап ук.
Кичинек кызычак сўрекей ***укку*** *болгон.*

Алтай тилде кезик сöстöр кожулта алынганда, олордо эки тўңгей буква бичилет:

уккур	*таппас*
аттў	*бириккен*

159 таскаду. Бичип алыгар. Эки тӯнгей туйук буквалу сӧстӧрдиң алдыла чийӯ тартыгар.

1. Огурчыннын јерге јаба јаткан сабын јеле деп айдар. 2. Энем кызылгаттаң варенье кайнатты. 3. Мырчак соокко чыдамкай өзӯм. 4. Јойгонның бӯри кышкыда тӯшпей јат. 5. Бӧкӧ аттар кажатты өрӧ јелип бардылар. 6. Јорыкчылар кӧлди салла кечтилер.

160 таскаду. Сӧстӧрди көргӯзӯ аайынча бичип алыгар. Эки тӯнгей туйук букваның алдыла чийӯ тартыгар.

1. *Ат—аттар.* От— .... Тыт— .... Булут— ....
2. *Бирик—биркккен.* Јык— .... Сок— .... Сук— ....
3. *Тап—таппас.* Јап— .... Теп— .... Чап— ....

Сӧстӧрди бир јолдоң экинчи јолго көчӯрер тушта эки тӯнгей туйук букваны бӧлӯп турар керек: *ак-кан, ат-тар, от-тор.*

161 таскаду. Бичип алыгар. Каранта базылган сӧстӧрдӧ эки тӯнгей букваның алдыла чийӯ тартыгар.

1. Энем учук катты. 2. Јерди азыйда абылла иштейтен. 3. Тыттың бӯри ийнедий. 4. Энези уулына эттӯ мӯннең уруп берди. 5. Бӧрӯ аңчылардаң јажынгадый јер таппады. 6. Уулчак сууга өткӧн кийимин кургатты. 7. Кӧк буканы чанакка јектилер.

Каранта базылган сӧстӧрди чыгара бичип алала, бир јолдоң экинчи јолго көчӯрери аайынча бӧлӯп салыгар.

162 таскаду. Бичип алыгар. Эки тӯнгей туйук буквалу сӧстӧрди бир јолдоң экинчи јолго көчӯрери аайынча чийӯчекле бӧлӯп салыгар.

1. Кӯннинг чогы изӯ тийет. 2. Тузакка койон кабылды. 3. Аңчылар јорыкка атанды. 4. Колло бичигенин малтала да кезе чаап болбозың. 5. Өзӧккӧ таң атту бир кижи тӯшти. 6. Оттоң, сууданг јалтанбас адым мениң бар эмей.

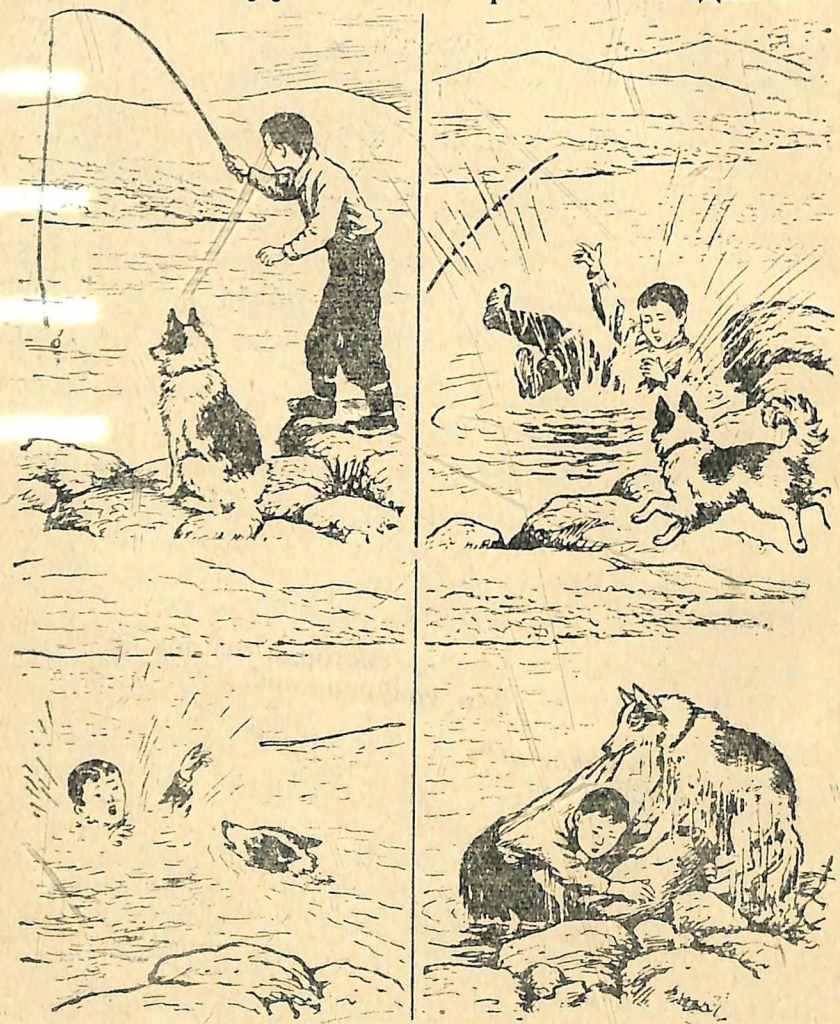
Эки тӯнгей туйук буква бир кезек орус сӧстӧрдӧ бичилет, темдектезе: *класс, килограмм, ванна, касса.*

163 таскаду. Берилген сөстөрди бичип алыгар. Карарта базылган эки түнгей үндү букваның алдыла чийү тартыгар.

Сөстөр: грамматика, класс, группа, телеграмма, коммунист, шоссе, ванна, касса, сумма, грамм.

164 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрүгер. Суректар аайынча куучын айдып беригер.

Ийт уулчакты аргадап алды.

1. Санаш кайда болды? 2. Ол нени эдип турган? 3. Ийт кайда отурды? 4. Санаш кайдаар јыгылды? 5. Ийт кайдаар калыды? 6. Ийт нени этти?

165 таскаду. Бичип алыгар. Эки ўндў туйук буквалу сöстöрдин алдыла чийў тартыгар.

1. Менин адам—коммунист. 2. Колхоз—коллективный хозяйство. 3. Анна энезинең телеграмма алды. 4. Бистиң класстың балдары эртең киного барар. 5. Таня ваннага суу уруп койды. 6. Бистиң деревнебистиң ортозыла шоссе јол барат. 7. Билет садар касса ачык болгон.

17 §. Эрмек.

Кўн чалыды. Кар тўрген кайылат.
Суучактар агат.

1. Мында канча эрмек?

2. Кажы ла эрмекте кандый шўўлте айдылган?

Бистиң куучыныбыс эрмектерге бöлўнет.

Кандый бир шўўлтени учына јетире айдып турган бир канча сöстöрди **эрмек** деп айдар.

166 таскаду. Куучынды кычырала, ого бажалык сананып алыгар.

Бир катап киске агашта уйа көрўп алды. Уйада кушкаштың балдары болгон. Киске уйа јаар кармактанды. Бу öйдö бачыртка учуп келди. Бачыртка кискени тумчугына, көзине чокыды. Киске качты.

1. Бу куучында канча эрмек?

2. Кажы ла эрмекте не керегинде айдылат?

Бажалыгын бичийле, оның алдына куучынды бичигер.

167 таскаду. Эрмектерди кычырала, шўўлте аайынча (суректар аайынча) *тўлкў* деп сöсти кубултыгар.

Тўлкў агаштың ортозында јўрет. (Нениң?) терези баалу. Степан (неге?) чапкы тургусты. (Нени?)

мекелеерге кўч. Кулугур (н е д е?) төртөн эки эп-сўме. Ийт (н е д е ң?) бөкө.

168 таскаду. Суректардың ордына шўўлте аайынча келишкедий сөстөр кожуп, эрмектерди кычырыгар.

Уулчак (к а й д а ң?) (н е л ў?) ... ... јыңылады.
Ўй кижи (н е г е?) (н е н и?) ... ... чайбады.
Балыкчылар (н е л е?) (н е н и?) ... ... туттылар.
Койчы (к а й д а? (н е н и?) ... ... кабырат.
Ўренчиктер (к е м л е к о ж о?) (к а й д а а р?) ... ... бардылар.

169 таскаду. Оң ло сол јанындагы столбиктерден шўўлте аайынча бирўзи бирўзине келишкедий сөстөрди талдап алала, эрмектер тургузып алыгар. Бичиир тушта кажы ла эрмектиң учына точка тургузыгар.

күс	*јаайт*
өлөң	*согот*
јаңмыр	*саргарды*
салкын	*јаңгылады*
куштар	*башталды*

170 таскаду. Берилген сөстөрдөң эрмектер тургузала, бичип алыгар.

Јараш, келди, јас. Кар, көбў, кайылды. Күнет, чыкты, јерде, өлөң. Кышкы, айу, уйкудаң, турды. Күндер, көптөди, јылу.

К ö р г ў з ў. *Јараш јас келди.*

171 таскаду. Берилген сөстөрдөң эрмектер тургузала, бичип алыгар.

1) чыкты, агашка, уулчак
2) будагында, мөштиң, отуры, тарал
3) бийик, јалаңда, өзөт, өлөң
4) сўт, энези, берди, балазына
5) јылу јерден, учуп келет, ўренчи

К ö р г ў з ў. *Уулчак агашка чыкты.*

172 таскаду. Берилген сöстöрдöң эрмектер тургузала, олорды чын бичип алыгар.

Койоннoң коркыдылар.

балдар, бардылар, ортозына, агаштың
тердилер, олор, јиилек
элес этти, не де, кенетийин
коркыдылар, тың, балдар
кызычактың, кичинек, јиилеги, тöгүлди
бирүзи, балдардың, немени, боро, көрди
болгон, койон, ол

173 таскаду. Бу эрмектерден јагыс ла јас керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Калың кар јаады. Күн там ла изиде тийет. Балдар суугa эжиндилер. Өлöң саргарып келди. Колхозто кыра ижи башталды. Айу ичегенине уйуктаарга кирди. Өлöң чабар öй јетти. Кеткин куштар учуп келди. Түш кыскарды, түн узады. Ончолоры јаска сүүнет. Агаштардың бүри јайылды. Суу јарадынаң ашты. Ат тошко тайкылды.

Сöзликле öткүрер иш.

13-чивиш. Јуруктарды сöстöрлö солыгар, точкалардың ордына дезе ол сöстöр көргүзип турган предметтердиң текши адын тургузыгар: куш, öзүм.

—. . . .

—. . . .

—. . . .

—. . . .

1. Јуруктардың ордына кандый сөстөр тургузар керек? Ол сөстөрди сөзликтең көрөлө, олор канайда бичилип турганын ундыбас эдип ўренип алыгар.

2. Эрмектерди бичип алала, ўндў буквалардың алдыла чийў тартыгар.

18 §. Баштаачы.

Бала ойноп јат.
Эжик јабылып јат.

1. К е м ойноп јат?
2. Баштапкы эрмекте к е м к е р е г и н д е айдылат?

1. Н е јабылып јат?
2. Экинчи эрмекте н е к е р е г и н д е айдылат?

Бала ла *эжик* деп сөстөр—баштаачылар.

Кем эмезе не керегинде айдылганын көргўзип турган сөсти **баштаачы** деп айдар.

Баштаачы **кем?** эмезе **не?** деп суракка каруу берет.

174 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Олордың кажызынаң ла баштаачыны табала, ол кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

1. Уулчак кычырат. 2. Кызычак бичийт. 3. Кўзўңги шыңырайт. 4. Балдар ойнойт. 5. Кўн чалыйт. 6. Конус јорголойт.

1. Эрмектерди бичип алала, олордың кажызында ла баштаачының алдыла чийў тартыгар.

2. Баштаачының алдына керектў сурак тургузыгар: к е м? эмезе н е?

Көргўзў. (Кем?) *Уулчак кычырат.*

175 таскаду. Бичип алыгар.

Эртен тура.

Теңгери јарыды. Јылдыстар јоголды. Күн чыкты. Адарулар учкулайт. Күўк эдет. Томуртка токылдадат. Улус ойгонды. Машиналар күўлешти.

Энгир.

Күн кырдың ары јанына ажа берди. Кушкаштар кожоңдобойт. Теңгериде јылдыстар көрўнип келли. Тўн кирди. Улус уйуктай берди.

Кажы ла эрмекте баштаачының алдыла чийў тартыгар. Баштаачыларга (бичибей) суректар тургузыгар.

176 таскаду. Бичип алыгар.

Эдискениң ўниндий
эдил ўндер угулды.
Эрте јаска сўўнип,
эрке балдар ойноды.
Кеен јасты ээчий
кеткин куштар келгилеер.
Јажыл бўктең јараш јытты
јеңгил ээзин јетирер.

Баштаачының алдыла чийў тартыгар. Ол кандый суракка каруу берип турганын айдып беригер.

177 таскаду. Бичиир туштa суректардың ордына керектў сöстöр тургузыгар; суректарды ла скобкаларды бичибегер. Баштаачының алдыла чийў тартыгар.

1. Јылу (не?) тургулайт. 2. Јаланғдарда (кем?) өлöң јууп јадылар. 3. Олорго иште (кем?) болужат. 4. Ўнгўр (не?) угулат. 5. Алтын кебистий (не?) өзöт. 6. Бийик тўжўмдў (не?) бўдер.

Каруузына керектў сöстöр: *колхозчылар, ўренчиктер, күндер, буудай, аш, ўндер.*

178 таскаду. Точкалардың ордына баштаачылар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Баштаачының алдыла чийӱ тартыгар.

1. Колхоздың јалаңгдарында јаскы ... башталды. 2. Ыраакта... кӱркӱрежет. 3. Јиит ... тӱни-тӱжиле иштегилейт. 4. Амыраар кӱнде ... јаан улуска болужат. 5. Эбиредеги ... јажара бердилер. 6. ... одорго чыкты.

Каруузына керектӱ сӧстӧр: *тракторлор, иш, агаштар, мал, трактористтер, балдар.*

179 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрӧлӧ, олордың алдындагы суректарга каруу беригер. Карууларын чын бичип алала, баштаачының алдыла чийӱ тартыгар.

Тана чаазынды неле кезет?
Маша нени јурап јат?
Серёжа нени будуп јат?

19 §. Айдылачы.

Бала ***ойноп јат.***
Эжик ***јабылып јат.***

1. Бащтапкы эрмектең баштаачыны айдып беригер.
2. Бала нени эдип јат?
3. Бу эрмекте баштаачы керегинде не айдылат?

1. Экинчи эрмектең баштаачыны айдып беригер.
2. Эжик канайып јат?
3. Бу эрмекте баштаачы керегинде не айдылат?

Ойноп јат, јабылып јат деп сӧстӧр—айдылачылар.

Эрмекте баштаачы керегинде айдылганын көргүзип турган сöсти **айдылачы** деп айдар.

Айдылачы мындый суракка каруу берет: **нени эдип јат?** эмезе **канайып јат?**

180 таскаду. Эрмектерди кычырыгар. Олордың кажызынаң ла айдылачыны таап беригер.

1. Уулчак бичийт. 2. Кызычак јурайт. 3. Јас баштады. 4. Тоорчык кожоңдойт. 5. Күн чалыйт. 6. Агаш бүрленет. 7. Јай келер.

Бичип алыгар. Кажы ла эрмекте айдылачының алдыла эки чийү тартыгар.

181 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Баштаачының алдыла јаңыс чийү, айдылачының алдыла эки чийү тартыгар.

1. Куштар јангылайт. Јалбырактар түжет.
2. Кущтар учуп келгилейт. Јалбырактар јайылат.
3. Суучактар шоркырайт. Өлöң јажарат.

Баштаачы ла айдылачы **эрмектиң töс членди** деп адалат.

182 таскаду. Баштаачыларга шүүлте аайынча келишкедий айдылачылар талдап алала, эрмектер бичип алыгар.

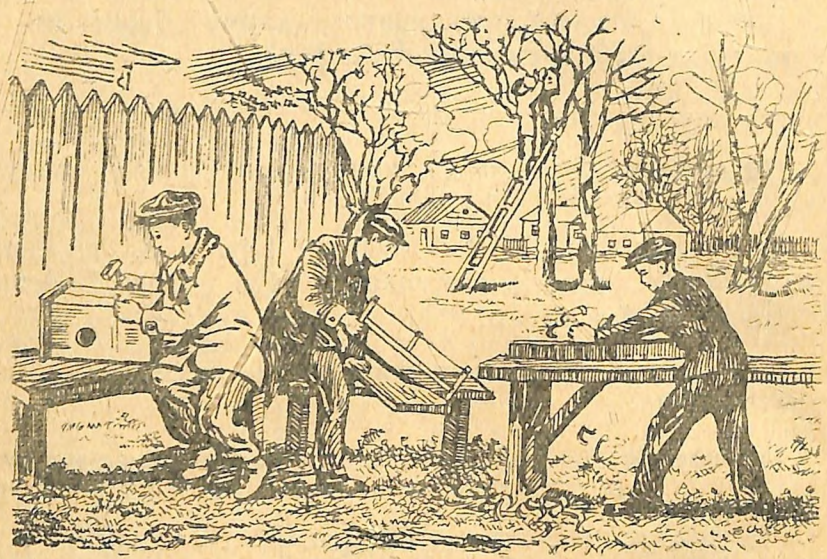
Түн. Таңдак. Күн. Ээзин. Кушкаштар. Балдар. Балыкчы.

Каруузына керектү сöстöр: *кармактайт, эжингилейт, сокты, öтти, кызарды, чыкты, чуркуражат.*

183 таскаду. Айдылачыларга шүүлте аайынча келишкедий баштаачылар талдап алала, эрмектер бичип алыгар.

Күркүрейт. Ыйлады. Јаады. Улуды. Бүрленди. Акшыйт.

Каруузына керектӳ сӧстӧр: *агаш, мӳркӳт, бӧрӳ, кар, бала, кӳкӳрт.*

184 таскаду. Куучынды кычырыгар.

Куштардың најылары.

Јас эрте келди. Балдар баарчыктарга турачактар јазагылайт. Кукаш доско струштайт. Санаш доско кезет. Коля турачак эдет. Митя турачакты агашка кадайт.

Бичип алыгар. Баштаачының алдыла јаңыс чийӳ, айдылачының алдыла эки чийӳ тартыгар.

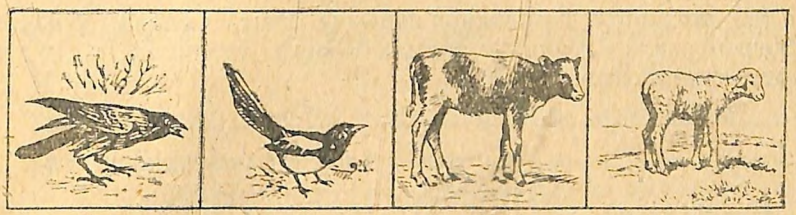
185 таскаду. Бичиир туштa точкалардың ордына шӳӳлте аайынча керектӳ сӧстӧрди оң јанындагы столбиктең алып тургузыгар.

1. Маша (нени эдет?) кийим	*јунулат*
Кийим (канайдат?)	*јуңат*
2. Уулчак (нени эдет?) кӧзнӧк	*ачылат*
Кӧзнӧк (канайдат?)	*ачат*

Сөзликле өткүрер иш.

14-чи иш. Кычырала, бичип алыгар. Јуруктарды сөстөрлө солып, точкалардын ордына керектү сөстөрди дезе каруузына керектү сөстөрдөн алып бичигер.

Не канайда үнденет?

. . . .

Каруузына керектү сөстөр: *шаркырайт, маарайт, каркылдайт, мөөрөйт.*

Чын бичип алдыгар ба, јок по, сөзликтен көрүгер.

20 §. Баштаачы ла айдылачы керегинде үренгенин катап көрөри.

186 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачылардын алдыла јаныс чийү, айдылачылардын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Үренчик сүрекей јакшы үренет. 2. Кырдын эдегинде теермен шуулайт. 3. Јайгыда мен бежен өркө өлтүрдим. 4. Бака өлөңнинг ортозына јажынды. 5. Чибининг төзинде койон отуры. Эртен тура адам городко барды. 7. Кенетийин салкын сокты. 8. Келер јылда мен үчинчи класста үренерим.

Көргүзү. *Үренчик сүрекей јакшы үренет.*

187 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Айдылачыларга (бичибей) сурактар тургузыгар.

Аркада элик . . . .
Адазы јаланда . . . .

Јасты ээчий јай . . . .
Колхозчылар бойлоры ортодо . . . .
Ырааkта ийт . . . .

Карууzына керектӱ сӧстӧр: *ӱрди, келер, мӧрӧйлӧжӧт, багырды, иштеген.*

188 таскаду. Бу таблица аайынча баштаачыларды бойыгар сананып алала, олордоң айдылачыларга таблицадагы сурактарды тургузыгар.

Баштаачылар	нени эдет?	*маңтайт.*
	нени этти?	*јӱгӱрди.*
	нени эттилер?	*истедилер.*
	нени эткилеер?	*ӱренгилеер.*

Көргӱzӱ. *Элик* (нени эдет?) *маңтайт.*

189 таскаду. Эрмектерди кычырала, айдылачылардаң баштаачыларга кандый сурактар тургузатанын айдып беригер.

1. Јууканың тӱбинде суучак шоркырайт. 2. Кар јерди ак кебисле бӱркеди. 3. Энем тура черетеди. 4. Сууда балыктар јӱскӱлейт. 5. Кӧкӱл нӧкӧрин узак сакыды. 6. Јаланда ӧлӧң јажарат. 7. Деревнениң учынаң ала агаш чӧйилип барган. 8. Таң алдында кыру тӱшти. 9. Ваня бир стакан сӱт ичти. 10. Агаш ортозында малина быштыл.

Көргӱzӱ. *Јууканың тӱбинде не шоркырайт?— Суучак.*

190 таскаду. Баштаачыларга шӱӱлте аайынча келишкедий айдылачылар талдап алала, эрмектер бичип алыгар.

Чымалы . . . . Торчык . . . . Бала . . . . Бозу . . . . Урок . . . . Сӱт . . . . Эт . . . . Кӱн . . . .

Карууzына керектӱ сӧстӧр: *кожоңдойт, ойноjт, мӧӧрӧйт, баштадлы, иридиl, тынчыкты, айасты, јорголойт.*

191 таскаду. Баштаачыларга шўўлте аайынча келишкедий айдылачыларды скобкалардыҥ ичиндеги сöстöрдöҥ талдап алала, эрмектер бичигер.

Кўн ... . Кушкаштар ... . Чечектер ... . Кўўлелер ... .

(*кожоҥдойт, кўўлейт, чалыйт, чечектейт*).

192 таскаду. 191 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Кўн ... . Тўн ... . Ай ... . Оттор ... . Пöтўк ... .

(*кожоҥдоды, кирди, чыкты, кўйди, ашты*).

193 таскаду. Бу айдылачыларга шўўлте аайынча келишкедий баштаачыларды скобкалардыҥ ичиндеги сöстöрдöҥ талдап алала, эрмектер бичигер.

... мööрöйт. ... каркылдайт. ... бустайт. ... кортылдайт. ... киштейт.

(*чочко, бука, ат, үй, каргаа*).

194 таскаду. 193 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

... јалт этти. ... кўркўреди. ... јаады. ... акты.

(*суучактар, кўкўрт, јаҥмыр, јалкын*).

21 §. Эрмектиҥ эчеҥи члендери.

195 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрölö, олордыҥ алдындагы суraктарга толо каруу беригер. Карууларын чын бичип алала, баштаачыныҥ алдыла јаҥыс чийў, айдылачыныҥ алдыла эки чийў тартыгар.

Кызычак нени неле кезет?
Уулчак нени неле јарат?

1. *Кызычак бичийт.*	1. *Кызычак* ***письмо*** *бичийт.*
2. *Чечек чечектейт.*	2. ***Кызыл*** *чечек чечектейт.*
3. *Трактор кўркўрейт.*	3. ***Јаланда*** *трактор кўркўрейт.*

Сол ло оң јанындагы столбиктерде берилген эрмектерди түңдештиригер. Олор бойлоры ортодо незиле башкаланат?

Сол ло оң јанындагы столбиктерде берилген эрмектерден баштаачыларды ла айдылачыларды айдып беригер.

Оң јанындагы столбикте берилген эрмектерде база кандый сөстөр бар?

Олор кандый сөстөрди јартайт? Кандый суракгарга каруу берет?

Төс членлерден башка, эрмектиң ичинде баштаачыны ла айдылачыны јартайтан өскө дө сөстөр бар болуп јат.

Баштаачыны ла айдылачыны јартайтан сөстөрди **эрмектиң эчеги членлери** деп айдар.

196 таскаду. Кычырала, кандый эрмектерде эчеги членлер бар, кандыйларында јок, айдып беригер.

Кар кайылды. Јалаңдар јажарды. Суу јарадынаң ашпас болды. Јолдор кургады. Агаш бўрленди. Күн јаркынду тийет. Колхозчылар кырада иштейт.

197 таскаду. Бичиир туштa суракгар аайынча керектў сөстөр тургузыгар. Суракгарды ла скобкаларды бичибегер.

Теңери каранғуйланат. (Ненинг?) ... түбиле. (Кандый?) ... булуттар ёдёт. Јаңмыр јаайт. (Кандый?) ... салкын согот. Балдар (кайда?) ... отурдылар.

Булуттар (канайда?) ... ёдө берди. Күн чалыды. Јер јылыды. Балдар (кайда?) ... ойнодылар

Каруузына керектў сөстөр: *кара, табынча, тышкары, ўйде, соок, теңеринің.*

198 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кажы ла эрмекте баштаачының алдыла јаңыс чийӱ, айдылачының алдыла эки чийӱ тартыгар.

Кӱн аштыӊ. Суунының ӱстӱнде туман агарат. Кӱдӱчи малды деревне јаар айдады. Салкын токтоды. Куштар унчукпай барды. Теңери бӱрӱңкӱйленди. Энир кирди. Теңериде баштапкы јылдыс јалтырады.

199 таскаду. 198 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Кӱннің чогына кар јалтырайт. Ырааkта агаш карарат. Кыру өткӱре чиби көгөрөт. Тоштың алдында суучак мызылдайт. Кӱн башталды. Иш кайнады. Ӱренчиктер школго баргылады.

200 таскаду. Бичиир туштa точкалардың ордына сурактар аайынча керектӱ сӧстӧр тургузыгар. Сурактарды ла скобкаларды бичибегер.

1. Ӱренчик (н е н и ?) ... кычырат. 2. Пионер (н е л е ?) ... јурайт. 3. Бис (к а н а й д а ?) ... ӱренедибис. 4. Колхозчы (к а й д а а р ?) ... атанды. 5. Мен (к а н д ы й ? ... балык туттым.

К а р у у з ы н а к е р е к т ӱ с ӧ с т ӧ р: *карандашла, городко, јаан, школдо, книга.*

201 таскаду. Сурактар аайынча сӧстӧр кожуп, эрмектерди бичип алыгар. Айдылачыны јартап турган кажы ла сӧстиң алдына чийӱ тартыгар.

1. Мен (к а й д а ?) ... отурым. 2. Мен (н е н и ?) ... кӧрдим. 3. Карлагаш (к а н а й ы п ?) ... учат. 4. Мешке (к а й д а ?) ... өзӧт. 5. Уй (к а й д а ң ?) ... чыкты.

К а р у у з ы н а к е р е к т ӱ с ӧ с т ӧ р: *кажаганнаң, кырда, отургушта, тӱрген, тийиңди.*

202 таскаду. Бичиир туштa карарта базылган сӧстӧргӧ скобкалардагы точкалардың ордына керектӱ сурак тургузыгар: н е н и? к а ч а н? к а й д а а р? к е м л е к о ж о? н е д е? эмезе к а й д а?

(...) **Кышкыда** көл тоңуп калды. Колхозчылар (...) **шӱӱндерди** белетеп алды. Аjас кӱнде (...) **көлгӧ**

бардылар. Баксым (...) **улусла кожо** барды. Балыкчылар (...) **тошто** тежиктер ойдылар. Оныҥ кийининде (...) **оноор** шүүндерди божоттылар. Удабай (...) **тошто** јаан балыктар јаткылады.

203 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдаҥ сурак тургузыгар. Ол сөстөр нени јартап јат?

Изү јай өтти. **Күрең** күс башталды. Суучак туманла бүркелди. **Күски** јаҥмыр јаар болды. **Айас** күндер астай берди. **Кеткин** куштар түштүк јаар ууланды.

Бичиир туштa баштаачыны јартап турган кажы ла сөстиҥ алдыла чийү тартыгар.

204 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдаҥ эмезе айдылачыдаҥ суратар тургузыгар.

Кара таандар учуп келди. Суучактар **шоркырап** агат. **Сууда** калганчы тош түшти. Јалаҥдарда **јүзүҥјүүр** чечектер чечектеди. Курт-коҥустар тынданды. Адарулар **уйазынаҥ** учуп чыкты. **Кайыҥныҥ** бүрчүктери јайылды.

205 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөр кандый суратарга каруу берип турганын скобкалардыҥ ичиндеги точкалардыҥ ордына тургузыгар. Суратар: кемле кожо? кайдаар? кемди? нени? неле? кемге?

Аня(...) **карындажына** сүт берди. Оныҥ кийининде ого (...) **чөрчөк** айтты. Карындажы сүүнип, (...) **буттарыла** тепкиленип турды. Аня (...) **карындажын** тыҥ сүүп јат. Ол (...) **карындажыла кожо** (...) **киноого** до јүрет.

206 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдиҥ алдыла чийү тартыгар; кажы ла ондый сөскө келишкедий сурак тургузыгар.

Јас келди. Айу **ичегенинеҥ** чыкты. Томуртка **чирик** агашты токылдадат. Койон **јалаҥга** катандайт.

Элик **чаабыла кожо** агаштың јаказында отойт. **Јаскыда** ангдар, куштар ач болуп јат.

207 таскаду. 206 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Јаскы јаңмыр ödö берди. Анда-мында **ак** булуттар көрүнет. **Күннің** чогы тийди. **Јалаңда јаш** өлөң јажарат. **Јерден чаңкыр** чечектер өсти. Мал **одорго** чыкты.

208 таскаду. Бичип алала, баштаачының алдыла јаңыс чийў, айдылачының алдыла эки чийў тартыгар.

Јаскы öйдö јаш кайың
јараш бўрле бўркелди.
Коо сынду јойгонның
саңызы кайылып чöйилди.
Јалбаң јерде чечектер
јайга удура јайылды.
Јылкы малды күдүчилер
јайлу јерге айдады.

209 таскаду. Бичип алала, айдылачының алдыла чийў тартыгар; арткан сöстöргö (бичибей) суратар тургузыгар.

Энгир кирди. Јыраанын ортозында торчык кожоңдоды. Торко-сары ого öткöништи. Арышта талтар тартылдайт. Јылдыстар койылып келди. Бийик туунын ары јанынаң ай чыкты. Теңери јарый берди.

210 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачының алдыла чийў тартыгар; арткан сöстöргö (бичибей) суратар тургузыгар.

Тышкары јаңмыр јаайт. Балдар үйде отурылар. Сазон јурук јурайт. Миша узаның отуры. Кичинек Витя кабайда уйуктайт. Энези кийим јунат. Адазы öдүк көктöйт.

211 таскаду. Бу эрмектерге суратардың ордына сöстöр кожуп, куучын айдып беригер.

(Кандый?) ... јай келди.
(Кайда?) ... үредў божоды.

Балдар (кайдаар?) ... барып жүредилер.
Олор (кайдаҥ? нени?) ... ... тердилер.
Олор (кайдаҥ? нени?) ... ... көрдилер.
Олор (кайда? кемге?) ... ... болужат.
Балдар (кайда? канайда?) ... ... ойноғылайт.

22 §. Бастыра үренгенин катап көрөрине керектӱ таскадулар.

212 таскаду. Куучынды терең шӱӱнип кычырала, кажы ла эрмекте кем керегинде эмезе не керегинде айдылганын айдып беригер.

Болушчылар.

Јайгы кӱн болгон. Колхозчылар өлөҥ јуугандар. Кенетийин теҥерини булут бӱркеди. Улус мегдеп иштеген. Је өлөҥ көп болгон.

Јуукта пионерский лагерь турган. Пионерлер колхозчыларга болужарга келгиледи. Иш јылгырлады. Колхозчылар өлөҥин јаҥмырдаҥ озо јууп алдылар.

213 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Предметтерди көргӱзип турган сөстөрдиҥ алдыла чийӱ тартыгар.

Маалада.

Тырмууш, кӱрек, көнөк алып,
огородко бис бардыс.
Помидорды отургузып,
огурчынды сугардыс.

214 таскаду. Берилген сөстөрдөҥ агаштардыҥ адын көргӱзип турган сөстөрди бичип алыгар. Арткан сөстөр нени көргӱзет?

С ӧ с т ӧ р: карагайлар, бороҥот, тегенек, терек, балан, аспак, буудай, мешке, карагат, јойгон, мырчак, кайыҥдар, сула, каргана, киш, чечек, мӧш, кызылгат.

215 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө. суректарга каруу беригер.

Бойына бойы шор этти.

Бу керек качан болгон? Уулчак кандый јерле бараткан? Мөштө ол нени көрүп ийди? Оныҥ бөрүги нениҥ учун будакка илинип калды? Тиҥиҥ кайдаар барды?

Уулчакка ат адап беригер.

216 таскаду. Бу эдилгелер кандый предметтерге јараарын айдып беригер.

Чечектейт, јалтырайт, јарыйт, күйет, күркүрейт, чыйкылдайт, чалдыгат, шуулайт, бортылдайт, киштейт, маҥтайт, јүгүрет, агат.

217 таскаду. Предметтерди көргүзип турган сөстөргө олордыҥ эдилгелерин көргүзип турган сөстөр кожуп, эрмектер бичип алыгар.

Үренчик. Киске. Айу. Пастух. Ат.

Каруузына керектү сөстөр: *маарайт, огурат, үренет, кабырат, киштейт.*

225 тапсаду. Куучынды бичип алала, точкалардың ордына керектү сөстөр тургузыгар. Ол сөстөр нени көргүзип турганын јартап беригер.

Јаскы күнде.

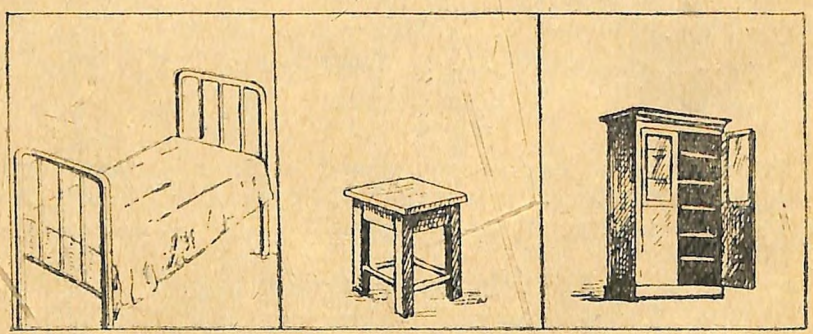
Таң атты. ... салкын согот. Јуукада ... суучак шоркырайт. Јыраанын ортозында ... үндү торчык кожоңдойт. Көбөлөктөрдин кийининен ... карлагаш сүрүжет. ... арыш араай јайканат. Јалаңнын үстүнде талаң-келеңнин ... кожоңы јаңыланат.

Керектү сөстөр: *чыйрак, бийик, сүүнчилү, јылу, түргөн, эдил.*

Сөзликле өткүрер иш.

15-чи иш. Јуруктарды көрөлө, сурактарга каруу беригер:

Бу јуруктарда кандый предметтер јуралган? Бу предметтер кандый јаңыс сөслө адалат?

. . . .

Бу . . . .

1. Точкалардың ордына кандый сөстөр бичиир керек?

2. Сөзликтең көрөлө, бичип алыгар.

226 таскаду. Кычырала, кандый буквалар божодылганын айдып беригер. Точкалардың ордына ол буквaларды тургузып, стихти бичип алыгар.

Јакшы айас күн бол...он,
јаң...ыр кайдаң кел...и не?.
Буудай ашты койылтып,
сугарганы түбек пе?
Агаш...ың бүрин јажартып,
аштың түжүмин көдүрер.
Ар-бүткен...и јаңыртып,
тузазын биске јетирер!

227 таскаду. Куучынды кычырала, эрмектерде кандый сөстөр шүүлте аайынча колбулу болуп турганын айдып беригер.

Јаңмырдың кийининде.

Јаскы јаңмыр токтой берди. Кара булуттар јоголды. Агаштар јунунып алды. Јалаңдар јажарды. Јажыл өлөң чыкты. Бүктер чечектерле бүркелди. Туралардың көзнөктөри ачылды.

К ö р г ү з ү. Не *токтой берди?—Јаңмыр.* К а н д ы й *јаңмыр?—Јаскы.*

228 таскаду. Сол јанындагы столбикте берилген кажы ла эрмекке шүүлте аайынча келишкедий сөстөрди оң јанындагы столбиктең талдап алала, эрмектер бичигер.

1. Јер эриди, ...
2. Карлагаштар јабыс учкулайт, . . .
3. Арыш быштy, . . .
4. Агаштың аразына баралы, ...
5. Эбиреде туруп алалы, ...

кожоң кожоңдоорыс
мешке јуурыбыс
јаңмыр јаар
оны кезер керек
кыра сүрер керек

229 таскаду. Куучынды бичип алала, айдылачының алдыла чийү тартыгар. Точкалардың ордына керектү буквалар тургузыгар.

Эртен тура.

Күн чыкты. Кушкаштар сүүмжилү кожоңдоды. Боро куч...йактар јолдың ичинде ч...йкылдажат.

Суукуш балдарын суу јаар ээчитти. Кай...ңда баарчык отуры. Ай...лдың јанында јелечилер секирип јүрү. Кырда тракт...р күркүрейт.

230 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачының алдыла јаңыс чийү, айдылачының алдыла эки чийү тартыгар.

1. Школдың јаныла јалбак јол ödүп јат. 2. Миша городко барып јүрген. 3. Агаштың аразында бöрү јүрү. 4. Теңериде јылдыстар мызылдады. 5. Јараш чечек јайылды. 6. Јодронын чечектеринде адарулар күүлежет.

231 таскаду. Озо баштап салкынның тузазы керегинде айдылган эрмектерди, оның кийининде салкыннын каршузы керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Салкын булуттарды айдайт. Салкын керептерди ооdот. Салкын теерменнің канаттарын эбирет. Салкын агаштарды јыгат. Салкын туранын јабынтызын јемирет. Салкын јунган кийимди кургадат. Салкын örтти јаанадат. Салкын өзүмдердин үренин таркадат. Салкын изү күнде улуска серүүн јетирет.

232 таскаду. Кычырала, озо баштап эки үйелү сöстöрди, оның кийининде үч үйелү сöстöрди бичип алыгар. Бичип алган сöстöрди үйелери аайынча бөлүп салыгар.

Кыштың учы.

Кыш учурлу чугулданат:
оның öйи ödүп калды;
јаскы күндер табыштанып,
кышты сүрүп айдады.

Јер үстүнде ончо неме
јаска сүүнип, кыймырайт,
теңериде талаң-келең
үн серитпей кожоңдойт.

Кыш артарга чырмайып,
јылу јаска арбанат.
тыңып келген јараш јас
кышты көрүп каткырат.

233 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; *й* буквалу сөстөрди бир јолдоң экинчи јолго канайда көчүрерин айдып беригер. Точкалардың ордына керектү буквалар тургузыгар.

1. Айуның балазы тепкиленип турды. 2. Кай...ның јулугы сүрекей амтанду. 3. Кабайда кич...нек бала уйуктайт. 4. Јайгы эңир кире берди. 5. Сайму базардаң кай...лткан сарју экелди. 6. Ат туйлады. 7. Јодроның бүри јай...лды. 8. Уйга јай...нты уруп бер.

234 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; карарта базылган сөстөрди бир јолдоң экинчи јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүгер.

1. Чында **атты чанакка** јекти. 2. **Күннің** аайы кубула берди. 3. Кобының ичиле **аккан** суучактаң Чакыш эки чараган **тутты**. 4. Күн **айасса**, бис агаштың ортозына мешкелеп барарыс. 5. **Койонноң** коркынчак аң јок.

235 таскаду. Бу сөстөрди, бир јолдоң экинчи јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бичип алыгар.

С ө с т ө р: каалга, кайдаар, таандар, јеекен, туулы, таадак, саадак, күүле, јыраалар, буунты.

236 таскаду. Бу сөстөрдөң озо баштап городтордың аттарын, оның кийининде јурттардың, оның кийининде дезе суулардың аттарын бичип алыгар.

Кадын, Дон, Эликманар, Горно-Алтайск, Обь, Турачак, Киев, Урсул, Оңдой, Сайдыс, Кулады, Ашхабад, Енисей, Волга.

Г о р о д т о р:
Ј у р т т а р:
С у у л а р:

237 таскаду. Точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Баст...ра теңери булутт...рла бӱркелди. 2. Кай...ң—сӱрекей тузалу агаш. 3. Бир катап тӧгӱндез...ң, экинчиз...нде бӱтпес. 4. Энем меге сӱтт... чай уруп берди. 5. Чакының јанында ээрл... ат туру. 6. Калапт... соок башталды.

238 таскаду. 237 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Агашт...ң көндӧй...нде тийиңниң уйазы бар эмтир. 2. Тӧстӧктӧ беш ай...л туру. 3. Ӱс сууга чей...лбей јат. 4. Каргана—тегенект... јыраа. 5. Эки чибин...ң ортозында јӧргӧмӧшт...ң уйазы салактайт. 6. Иван черӱде кайуч... болгон.

239 таскаду. Точкалардың ордына керектӱ сӧстӧр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Јалаңда ... мал јӱрӱ. 2. Анчы ... чӧйгӧнин отко тургусты. 3. ... ичкери јӱгӱрди. 4. Нӧкӧрим меге бир ... кузук берди. 5. Балыкчылар ... көп балык туттылар. 6. Балдар ... јиилектеп барды. 7. Маша куштарга калаштың ... берди.

Керектӱ сӧстӧр: *ооңыгын, мееске, ууш, шӱӱңле, ӱӱрлӱ, кӱулы, јӱучылдар.*

240 таскаду. Бу сӧстӧргӧ чӧйӧ айдылар ӱндӱ табыштү эжер сӧстӧрди көргӱзӱ аайынча бичип алыгар.

Шор—шоор. Ур—.... Тай—.... Јан—.... Тар—.... Кӱн—.... Ок—.... От—....

241 таскаду. Куучынды бичип алала, предметтердиң эдилгелерин көргӱзип турган сӧстӧрдиң алдыла чийӱ тартыгар.

Суучак.

Мен кичинек суучакты сӱрекей тың сӱӱгем. Ол агаштың ортозында араай агып јаткан. Оның јарадында койу јыраа өскӧн. Мен оноор јиилектеп јӱретем.

Јаскыда адарулар јўзўн-јўўр чечектерден мөт јууйтан. Энгирде мында торчык кожондойтон.

242 таскаду. Бичип алала, точкалардың ордына керектў буквалар тургузыгар. Ол буквалардың чын бичилерин јартап айдып беригер.

Кышкы јол.

Быј...раш булуттарды өтк...ре
ай өңөлөп барад...ры,
кунукчыл ээн јаландарды
кубакай одыла јарыдып туру.
Эрикчил кышкы јолдың ичиле
ч...йрак аттар мантаг...лайт.
Бир аай ўндў кўзўңи
эрчимдў шың...райт.

243 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган буквалардың чын бичилерин јартап айдып беригер. Бичиир туштa точкалардың ордына керектў буквалар тургузыгар.

Электростанция.

Эмдик аттый сууны кеч...ре
бек агаштаң кўр эдилди.
Эртеннең ала тўнге јет...ре
суунын јанында тер төгўлди.
Эрчимдў иштин шылтузында
электростанция тўрген бўтти.
Колхозчылардың айыл-јуртында
јаркынду оттор јалт...рап кўйди.

244 таскаду. Берилген көргўзў аайынча таблица тургузып алыгар.

Биске јер нени берет?

Аш өзўмдер:	Јиилектер:	Маала ажы:
кукуруза	*кой јиилек*	*морковь*
арыш	*тийинғат*	*капуста*

245 таскаду. Берилген суралтар аайынча бойыгардың адыгардаң „Јайды мен канайда өткүрерим“ деп куучын айдып беригер.

1. Јайгыда сен кайда амыраарыңҙ?
2. Кемле кожо кайдаар барарыңҙ?
3. Ондо нени эдериңҙ?
4. Айылыңгда нени эдериңҙ?
5. Кемле канайып ойноорыңҙ?
6. Јайгыда сен неди эдерге анчадала сүүйдиңҙ?

246 таскаду. Стихти ундыбас эдип үренип алала, ончогор бир үнле тыңыда, јарт кычырып беригер.

Куштар омок чуркуразын!
Күн тыңыда чалызын!
Күски бүркү күндерге јетире,
күндүлү школыс, јакшы болзын!
Јажыл өлөңду јалаңда
кандый ла ойын ойноорыс.
Эңирде одуныңҙ јанында
сүүмјилү кожоңҙ кожоңдоорыс!

247 таскаду. Куучынды кычырала, карарта базылган сөстөргө баштаачыдаң суралтар тургузыгар.

Төңдөрдө **элбек** кыралар јадыры. **Койу** арыш јайканат. Јаш сула көгөрөт. Гречихаңыңҙ **ак** чечектери агарат. Јолдыңҙ сол јанында **јажыл** мырчак јайылат. Оныңҙ ары јанында күделиниңҙ **чаңкыр** чечектери көрүнет.

248 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөргө айдылачыдаң суралтар тургузыгар.

1. **Аркада** күүк этти. 2. Тат **темирди** үреп јат. 3. **Кырдаң** мылтыктыңҙ табыжы угулды. 4. Энем **кискеге** сүт берди. 5. Атты **камчыла** сокпо. 6. **Түште** күн изү тийген.

249 таскаду. Сöстöрди, төмöнги бажалыктар аайынча талдап, бичип алыгар.

С ö с т ö р: јодро, сула, мырчак, чалкан, чиби, аспак, тал, буудай, балан, согоно,мöш, тегенек, тараан, кайың, толоно, свёкла, терек, арбуз, абра, морковь, арыш, карагай.

А г а ш т а р:
Ј ы р а а л а р:
М а ж а к т у а ш т а р:
М а а л а а ж ы:

250 таскаду. Бу сöстöрди көргүзү аайынча кубултып бичигер. Сöстöрдиң учында турган тунгак туйуктар канайда кубулып турганын јартап айдып беригер.

Јараш—јаражы, тат, казык, час, торбок, тобрак, кыскаш, калып, ачап, чанак, таш, кайыңгат, томонок, сарас, баш.

251 таскаду. Эрмектерди бичип, каррта базылган буквалардың алдыла чийү тартыгар. Олордың чын бичилерин айдып беригер.

1. Көнöктиң түби ойыла берди. 2. Санаш күрегин кирнестеге экелип салды. 3. Јайгыда уйлардың сүди көптöди. 4. Мен мöштиң тöзине отурып алдым. 5. Бу суунын тайызын! 6. Јалангда трактордың табыжы угулды.

252 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардың ордына керектү буквалар тургузыгар. Олордың чын бичилерин јартап беригер.

1. Күкүр...тиң табыжы тууларга јаңыланды. 2. Аш-...ың түжүмин јылдаң јылга бийиктедер аргалу. 3. Ага-...тың терези баалу. 4. Энем меге јараш бöс...öң чамча көктöди. 5. Ары...тың кылгазы јажарып келди. 6. Мее...те койлор отоп јүри.

253 таскаду. Озо баштап јайгыдагы агаш керегинде айдылган эрмектерди, оның кийининде кышкыдагы агаш керегинде айдылган эрмектерди бичип алыгар.

Јайгыда агаш аразында јакшы да, сўўмјилў де. Кышкыда агаш аразында тым, кунукчыл. Бастыра агаштар јажыл туру. Агаштың аразындагы актар чечектерле бўркелди. Агаштарда ла јыраалларда кар јадыры. Эртен-энгир кушкаштар кожоңдойт. Агаштың аразында тым, эбиреде ак кебистий кар јадат. Балдар агаштың аразына јиилектеп, мешкелеп јўргўлейт. Ангдар ичегенине јажынат. Тийиң агаштың көндөйинде кузук, мешке белетеп алган. Айу ичегенинде уйуктайт.

254 таскаду. Куучынды кычырыгар; оның кажы ла бөлўгине бажалык сананып алыгар.

Айуның балазы.

1. Такша айуның кичинек балазын тудуп экелген. Айуның балазы меелейдең эмеш ле јаан болгон. Туранын ичине ол јалтанбай кирди. Ол эбиреде ајыктап, ончо немени јытап, табажыла тудуп көрди.

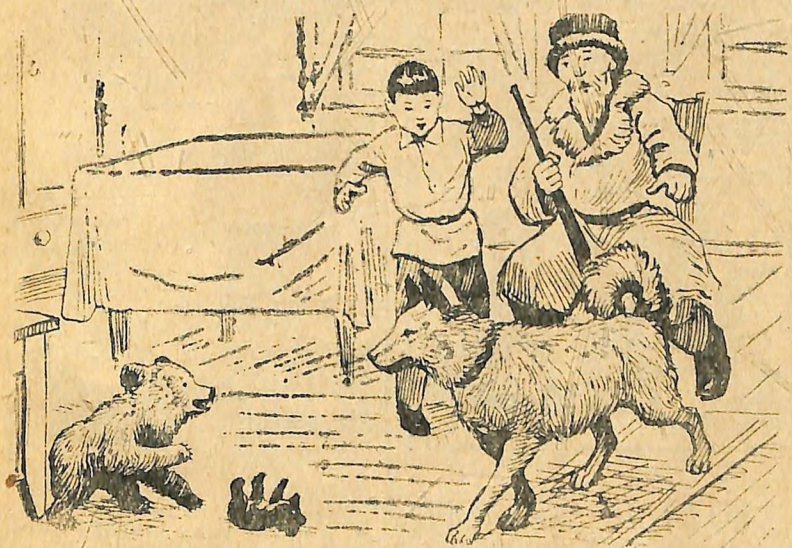
2. Туранын ичине ийт кирип келди. Ийт тўгин атрайтып, кичинек айылчының јанына тура тўшти. Айуның балазы толыкка кымынып, кийин табаштарына отурып алды.

3. Айуның балазына јетире бирле алтам болгон, је ийт алаңзып турган. Ол озо баштап таныш эмес өштўниң јыдын билип аларга сананды.

4. Бу өйдө кичинек айылчы оң табажыла ийтти тумчугына тажыды. Байла, тың тажыган болор, ненің учун дезе ийт, туура калыйла, каңылай берди.

255 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрөлө, кажы ла јурук куучынның кандый бөлүгине јарааарын јартап айдып беригер.

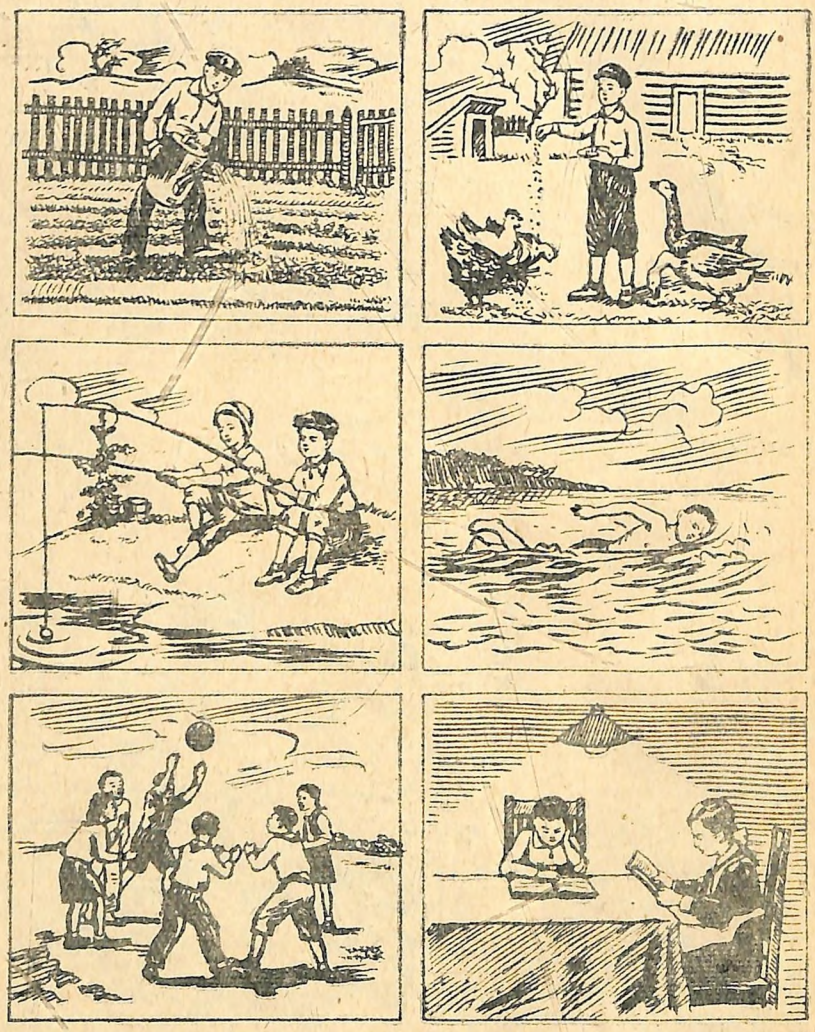

Куучынның кандый бөлүгине јурук јуралбаган?
Слер ол јурукта нени јураар эдигер, айдып беригер.

256 таскаду. Јуруктарды ајыктап көрөлө, Санабай јайды канайда өткүргени керегинде куучын айдып беригер.

Кажы ла јурукка бажалык сананып алыгар.

Слер јайды бойыгар канайда өткүреригер, јайгыда нени эдеригер, куучындап беригер.

257 таскаду. Стихти бичип, точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузыгар. Олордың чын бичилерин јартап беригер.

Стройка.

Узун агаш...ар
булут...а једет.
Уур белдерди
машина көдӱрет.
Кандый да јаан агаштар
калбакча ла бодолот.
Кызып калган кирпич...ер
кызыл күн...е јалтырайт.
Туралар...ың јабу...ы
тургуза ла эдилди.
Төрт толык...у талазы
туу...ый бийик көрӱнди.

258 таскаду. Эрмектерди бичип, точкалардың ордына керектӱ буквалар тургузыгар. Олордың чын бичилерин јартап беригер.

1. Бис сени, төрӧл јерис, өштӱ...е качан да бербезис. 2. Көл...иң јака...ында койу јыраа өзӧт. 3. Ӱредӱ...е озочыл болгон кижи иш...е де озочыл болор. 4. Арка...а бийик-бийик тыт...ар турды. 5. Эки...ең бир...и айрыза, бир болор. 6. Тайга...а јӱрген аңчылар јанып келди. 7. Мен ийдимле кожо кыр...а чыктым.

259 таскаду. Стихти чокум, јарт кычырыгар.

—Төрӧлиңе канайып болужарың?
Кандый јеңӱле оны уткуурың?—деп,
өбӧгӧн уулчактаң сурады.
—Эм тургуза ӱредӱде,
келер өйдӧ эрчимдӱ иште
јозокту болорго кичеенерим—деп,
уулчак каруузын јандырды.

Өбӧгӧн уулчактаң не керегинде сурады?
Уулчак каруузына нени айтты? Стихтиң сӧстӧриле уулчактың каруузын айдып беригер.

Сөзлик.

1.	2.	3.
кайчы	картошко	сентябрь
топшуур	капуста	октябрь
	морковь	ноябрь
4.	5.	6.
сахар	төө	тараан
тырмуущ	эчки	огурчын
кучыйак	шүлүзин	буудай
	түлкү	
7.	8.	9.
бачыртка	одын	карандаш
көрүк	азырал	портфель
конус	кузук	тетрадь
көбөлөк	көмүр	костюм
мүркүт		портрет
10.	11.	12.
кыру	јылдыстар	графин
	јаңмыр	стакан
	күкүрт	тарелка
	јалкын	кастрюля
13.	14.	15.
кайың	каргаа	орын
яблоня	сагыскан	отургуш
пөтүк	бозу	шкаф
такаа	кураан	мебель

БАЖАЛЫКТАР

		Стр.
1 §.	Баштапкы класста ӱренгенин катап көрӧри	4
2 §.	Табыштар ла буквалар. Алфавит	14
3 §.	Јаан буквалар	16
4 §.	Предметтерди көргӱзип турган сӧстӧр	21
5 §.	Предметтердиҥ эдилгелерин көргӱзип турган сӧстӧр	31
6 §.	Предметтердиҥ аҥылу темдектерин көргӱзип турган сӧстӧр	38
7 §.	Предметтерди, олордыҥ эдилгелерин ле аҥылу темдектерин көргӱзип турган сӧстӧр керегинде ӱренгенин катап көрӧри	43
8 §.	Сӧстиҥ тазылы ла кожултазы	46
9 §.	Сӧстиҥ согултазы	47
10 §.	Кату ла јымжак ӱндӱ табыштар	49
11 §.	Узада айдылар ӱндӱ табыштар	51
12 §.	Элек ӱндӱ табыштар	54
13 §.	Ӱнгӱр ле тунгак туйуктар	56
14 §.	Эжерлӱ тунгак туйуктар бойына эжер ӱнгӱр туйуктарга кӧчӧри	57
15 §.	Сӧстиҥ кожулталарында ӱнгӱр ле тунгак туйуктардыҥ чын бичилери	60
16 §.	Эки тӱгей туйук буквалу сӧстӧр	62
17 §.	Эрмек	65
18 §.	Баштаачы	68
19 §.	Айдылачы	70
20 §.	Баштаачы ла айдылачы керегинде ӱренгенин катап көрӧри	73
21 §.	Эрмектиҥ эченги члендери	75
22 §.	Бастыра ӱренгенин катап көрӧрине керектӱ тапшадулар	80
	Сӧзлик	96

Николай Павлович Кучияк.
Капитон Андреевич Бедреев.

АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК
Учебник для 2 класса
начальной школы

Редактор *З. И. Табакова.*
Обложка художника *И. И. Митрофанова*
Художественный редактор *А. М. Кузнецов.*
Технический редактор *М. И. Техтиеков.*
Корректоры *П. А. Балыкчинов* и
М. И. Суразакова.

* * *

Сдано в набор 23/I-59 г. Подписано к печати 23/III-59-г. Бумага 60×92¹/₁₆.
Печ. л. 6. Уч.-изд. л. 5,63. Тираж 2 000 экз.
Заказ № 121. Цена без переплета 60 к.
Переплет 50 к.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баасы
Цена 1 салк. руб. 10 акча коп.

Н. П. Кучияк
и
К. А. Бедреев
АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК
Учебник для 2 класса